

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Положај осуђеница у пенитенцијарним установама

(мастер рад)

МЕНТОРКА:

проф. др Миомира Костић

СТУДЕНТ:

Дијана Павловић

број индекса: М 002/22-О

Ниш, 2023. године

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
I ПРАВА И ОБАВЕЗЕ ОСУЂЕНИЦА	5
II МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОСУЂЕНИЦА.....	6
1. Универзални систем заштите права лица лишених слободе	7
1.1. Универзална декларација о људским правима	8
1.2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима	9
1.3. Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама – Банкочка правила.....	10
1.4. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима	14
1.5. Стандардна минимална правила УН за мере алтернативе институционалном третману - Токијска правила	16
1.6. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака.....	17
1.7. Темељна начела поступања са затвореницима.....	20
2. Регионални систем заштите права лица лишених слободе	20
2.1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода	21
2.2. Европска затворска правила.....	23
2.3. Препорука Савета Европе о мајкама са малом децом у затвору	24
III ПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОСУЂЕНИЦА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ... ..	26
1. Словенија.....	26
2. Хрватска	27
3. Северна Македонија	29
4. Босна и Херцеговина.....	30
5. Црна Гора	31
IV НАЦИОНАЛНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОСУЂЕНИЦА.....	32
1. Устав Републике Србије	33
2. Закон и извршењу кривичних санкција.....	35
3. Кривични законик.....	35
4. Законик о кривичном поступку.....	36
5. Породични закон	37

V ПРАВА ОСУЂЕНИЦА ПРЕМА ОДРЕДБАМА ЗАКОНА О ИЗВРШЕЊУ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА.....	38
1. Право на смештај	38
2. Право на организовање слободног времена	40
3. Право на исхрану	42
4. Право на посете и социјалне контакте.....	44
5. Право на радно ангажовање.....	46
6. Право на здравствену заштиту	47
6.1. Просторије у којима се пружа здравствена заштита.....	48
6.2. Начин третмана осуђеница.....	49
7. Право на образовање и стручно оспособљавање	51
8. Право на хигијену, одећу и обућу	53
9. Право на веру	55
VI СПЕЦИФИЧНОСТИ У ПОГЛЕДУ ПРАВА ПОСЕБНИХ КАТЕГОРИЈА ЖЕНА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ	55
1. Права затвореница – трудница	55
2. Права осуђене жене која има дете	59
ЗАКЉУЧАК.....	63
ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	65
ИЗВОРИ НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ	67
ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ	68
ПОЛОЖАЈ ОСУЂЕНИЦА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА САЖЕТАК:	71
THE POSITION OD FEMALE CONVICTS IN PENITENTIARY INSTITUTIONS SUMMARY:	72

УВОД

Боравак у затвору је живот у свету изолације, а свака изолација има своје психолошке последице, нарочито на емоционалну уравнотеженост и духовни развој. Психолошки шок и проблеми адаптације осуђених лица на затворску средину произилазе из чињенице да су „етикетирани“ као затвореници, да су изоловани од природне средине и принуђени да живе у средини која им је страна, непожељна и непријатна. Све то изазива осећај деградације и понижености, умањује расположење, отупљује вољу и изазива резигнацију.

Жене у затворима су одувек биле маргинализована група о којој се ретко прича и о којима се ретко ко брине. Наиме, сама чињеница да се се на извршењу затворске казне налази мањи број жена у односу на мушкарце, води ка томе да затвори буду обликовани према мушким потребама, док су жене постале готово невидљиве у овом систему. Њихове специфичне карактеристике, из којих произилазе и специфичне потребе за третманом, неретко бивају занемарене и недовољно истражене. Недостатак заинтересованости и емпатије, у погледу третмана жена осуђеница, довели су до тога да се осуђенице суочавају са низом потешкоћа, које трају од извршења кривичног дела, настављају се у затвору, а интензивирају у периоду реинтеграције у друштвену заједницу након отпуста. Самим тим, могло би се закључити да је егзистенција у таквим условима свакако тешка, те да је неопходно препознавање потребе и буђење свести о реалним потребама затвореница које произилазе из биолошких разлика, друштвених улога и искуства.

Рад тежи да укаже на улогу и значај затворских установа у погледу заштите и остваривања прокламованих права жена лишених слободе, али и утврђивању и спознаји да ли су установе за издржавање казне затвора на прави начин и у свом пуном потенцијалу искоришћене. У погледу структуре, исти се састоји из шест тематски повезаних целина које се могу груписати у 2 категорије.

У првом делу мастер рада, под називом *Права и обавезе осуђеница*, рад нас упознаје са појмом људских права, сагледаних кроз гаранције њиховог поштовања у оквиру установа за извршење кривичних санкција. Наводи се да губитак права на слободу и кретање, које чине основу казне затвора, никако не сме представљати подлогу за губитак

осталих људских права. Жене лишене слободе итекако морају уживати заштиту основних права прописаних Уставом, ратификованим међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и законом, а ограничења у погледу уживања истих треба дозволити само у оној мери која је неопходна да би се испоштовала основна сврха извршења кривичних санкција- да осуђени током извршења казне, применом одговарајућих програма поступања, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота после извршења казне како убудуће не би чинио кривично дело. Управо због тога, чињеница да се ова лица налазе у посебним околностима, установама за лишење слободе, захтева од државе да правно регулише њихов положај, а с обзиром на њихову рањивост и немогућност да у потпуности утичу на свој положај у затвореним условима

Други део рада, под називом *Међународноправни оквир заштите осуђеница* посвећен је сагледавању права жена лишених слободе кроз међународне акте. Међународна заједница је на себе преузела комплексан задатак гарантовања права лица лишених слободе. То је допринело стварању међународноправног оквира права лица лишених слободе, који суштински представља гаранцију минималних стандарда које државе треба да обезбеде приликом поступања са лицима лишеним слободе. У раду су приказани најзначајнији међународни документи посвећени заштити права жена лишених слободе, при чему је анализа истих извршена тако што су најпре сагледани акти усвојени од стране Организације Уједињених нација, а затим и документи регионалних организација – Савета Европе пре свега. Такође, са међународног аспекта, приказана су сва права која су им гарантована. На овај начин тежило се приказивању свеукупних међународних гаранција које су признате женама лишеним слободе.

Трећи део рада, који носи назив *Правни оквир заштите осуђеница у земљама бивше Југославије*, посвећен је анализи упоредноправних извора права из ове области. Ради бољег схватања правног положаја жена лишених слободе извршена је анализа гаранција које ове категорије лица уживају у земљама окружења. Тако су анализирани правни извори у Словенији, Хрватској, Северној Македонији, Босни и Херцеговини и Црној Гори.

Четврти део рада, под називом *Националноправни оквир заштите осуђеница*, посвећен је приказивању правног положаја жена лишених слободе у Републици Србији. Наша држава је у претходном периоду приступила великом броју међународних конвенција и исте увела у домаћи правни систем, те на тај начин у великој мери утицала на усклађивање положаја лица лишених слободе са међународним стандардима. Без обзира на наведено, домаћи правни извори неизоставан су део када говоримо о положају ових лица лишених слободе. Сходно томе, у овом делу рада, представљени су сви правни акти који су од значаја за ову област. Треба указати на чињеницу да, упркос тенденцији да се гаранција права жена лишених слободе на националном плану приближи међународним гаранцијама, неизоставна је чињеница да, за разлику од међународноправних оквира, у домаћем правном систему нема извора посебно прилагођених женама и донетих искључиво ради уређења права осуђених жена. Налазимо да је ово велики недостатак у погледу заштите положаја осуђеница, а све из разлога што се жене, у биолошко-социолошком смислу, разликују од мушкараца, што ствара потребу да се према њима поступа другачије.

Пети део рада, под називом *Права осуђеница према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција*, садржи каталог људских права лица лишених слободе који је у домаћем праву гарантован детаљно напред наведеним законом. Наиме, реч је о правном акту од чијег извршења зависи реализација људских права лица лишених слободе, укључујући самим тим и жене, као посебно осетљив део затворске популације. У овом делу рада, анализирани су управо одредбе које чине шести део Закона о извршењу кривичних санкција, а тичу се смештаја, одеће и обуће, исхране, хигијене, здравствене заштите, комуникације са спољним светом, рада, као и осталих питања од значаја за функционисање у установама лишења слободе.

Шести део рада, под називом *Специфичности у погледу права посебних категорија жена лишених слободе*, посвећен је регулисању положаја квалификовано осетљивих група жена, које имају специфичне потребе и према којима треба применити специфичан третман поступања у затворским условима – осуђеницама трудницама, као и осуђеницама које имају децу. Трудноћа и материнство представљају околности које налажу кадровска и техничка прилагођавања, али и стварање посебног приступа у третману осуђеница.

Управо из тог разлога, рад детаљно анализира одредбе Закона о извршењу кривичних санкција које су посвећене искључиво правима будућих мајки које се налазе у установама за извршење кривичне санкције, али и оних затвореница које су се већ оствариле у тој улози. Осим овако прокламованих права, Закон прописује и предвиђа један посебан институт у служби заштите осуђеница будућих мајки – институт одлагања извршења казне затвора. Критеријуми и услови за примену овог института, како субјективни, тако и објективни, разрађени су кроз рад.

За овим делом рада следе закључна разматрања, у којима су укратко образложени закључци ауторке у погледу постојања адекватног нормативног оквира у погледу права осуђеница, али и примена истог у пракси, као и евентуалне смернице за побољшање резулата у овој области.

Значај истраживања на тему „Положај осуђеница у пенитенцијарним установама“ се препознаје у анализи позитивне законске регулативе, њене примене у пракси, те њеног утицаја на функционисање пенитенцијарних установа прилагођених женама, али и сагледавању положаја и права жена унутар истих. Исто је спроведено са циљем указивања на улогу и значај затворских установа у погледу заштите и остваривања прокламованих права жена лишених слободе, али и утврђивање и спознаја да ли су установе за издржавање казне затвора на прави начин искоришћене у свом пуном потенцијалу. Дакле, свеобухватном анализом и испитивањем дошло се до закључка о успешности и обавезности поштовања права жена лишених слободе, односно постигла се целовита слика о томе да ли се и у којој се мери теорија, дакле утемељеност конкретних права на позитивноправним и међународноправним одредбама, и сама пракса поштовања права лица лишених слободе усклађују и допуњују.

I ПРАВА И ОБАВЕЗЕ ОСУЂЕНИЦА

Тешко је дати универзалну и свеобухватну дефиницију појма људских права. Приликом одређивања овог појма, преовлађује идеја о томе да постоје одређена права и слободе, која су природна, неотуђива и припадају сваком људском бићу, независно од правног регулисања и воље државе. Она указују на нужност постојања правде, толеранције, узајамног поштовања и поштовања људског достојанства.

У савременом друштву, људска права сматрају се основним, најзначајнијим правима. Њима се одређује правни положај појединаца према органима власти. Људска права и слободе су граница коју државна власт не сме да прекорачи, ако је организована на демократским начелима.¹ Стога, она представљају тековину савремених демократских друштава; њима се штити телесни и духовни интегритет људске личности.

Слобода човека, као примарно људско право, значајна је за остваривање његове личности и успешно обављање друштвених улога. Међутим, битно је истаћи да губитак права на слободу и кретање, која чине основу казне затвора, никако не сме представљати подлогу за губитак осталих људских права. Жене лишене слободе итекако морају уживати заштиту основних права прописаних Уставом, ратификованим међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и законом, а ограничења у погледу уживању истих треба дозволити само у оној мери која је неопходна да би се испоштовала основна сврха извршења кривичних санкција - да осуђени током извршења казне, применом одговарајућих програма поступања, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота после извршења казне како убудуће не би чинио кривично дело.²

Пуко прокламовање права жена лишених слободе, као посебно осетљиве категорије лица унутар затворских окова, нема никакав значај уколико нису прописани механизми који омогућавају њихово остварење и заштиту. Скривене од очију јавности, установе за издржавање затворске казне могу бити погодно тло за кршење и деградацију основних права човека. То би значило да, уместо да се, кроз поштовање њихових права и адекватне третмане, тежи рехабилитацији и ресоцијализацији осуђеница, акценат је на њиховом кажњавању. Држава треба да се, применом адекватних мезанизама, супротстави оваквој

¹ Марковић Р., Уставно право, Београд: Службени гласник РС, 2010, стр. 454.

² Закон о извршењу и обезбеђењу кривичних санкција "Сл. гласник РС", бр. 55/2014 и 35/2019, чл. 43.

статистици, те да прошири могућности за развој сваке осуђенице. Једино су континуирана подршка, оснаживање и информисање осуђеница, јачање њихових капацитета за суочавање са проблемима и изазовима, као и пружање помоћи у остваривању појединих права од непроцењивог значаја за њихову реинтеграцију, социјалну инклузију и постпеналну заштиту која почиње још у затвору.³

II МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОСУЂЕНИЦА

Заштита основних људских права и слобода и њихово правно регулисање, представља један од заједничких циљева међународне заједнице. У оквирима међународног права, учињени су велики напори како би се питање људских права темељно регулисало, те како би се успоставили основни стандарди заштите људских права и обезбедило њихово нормирање.

Ангажовање и посвећеност међународне заједнице на овом плану, има посебан значај у погледу изналажења основних принципа и пружања посебне заштите осетљивим друштвеним групама, међу којима су и лица лишене слободе. Допринос међународних организација у погледу регулисања права лица лишених слободе, може се приметити кроз доношење међународних конвенција, које су, након ратификације, постајале део унутрашњег законодавства. Оваквом активношћу заштита права лица лишених слободе добијала је универзални карактер, који је обезбеђивао да се та права на једнак начин поштују у већини држава.

Упркос великом напретку у регулисању овом проблема, неопходно је указати на чињеницу да се и на међународном плану уочава проблем готово недефинисаног положаја жена лишених слободе и препознавања њихових специфичних потреба. Како у укупној затворској популацији жене чине занемарљив проценат⁴, њихова права су у установама везана за прописе који се примењују према мушкарцима. Овакав став је погрешан, а све с обзиром на то да се жене у биолошко-социолошком смислу разликују од мушкараца, што

³ Ћопић С., Стевковић Љ., Шаћири Б., Третман и остваривање права осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, Београд, Темида, бр. 4, Вол. 15, 2012, стр. 69.

⁴ Nuytiens, A.,Christiaens, J., „Female Offenders’ Pathways to Prison in Belgium“, Београд, Темида, бр. 4, Вол. 15, 2012, стр. 10.

ствара и потребу да се према њима поступа другачије, иако казну затвора издржавају по правилима која важе за мушкарце.⁵

У наставку рада биће укратко приказани најзначајнији међународни документи посвећени заштити права лица лишених слободе, при чему ће анализа истих бити дата тако што ће, најпре, бити сагледани акти који су усвојени од органа и тела Организације Уједињених нација, а затим и документи регионалних организација – Савета Европе, пре свега.

1. Универзални систем заштите права лица лишених слободе

Услед свеопште глобализације међународних односа, људска права постају предмет наднационалног регулисања. Међународноправним документима, из области заштите људских права, извршена је стандардизација права, која, на данашњем степену цивилизацијског развоја, представља индикаторе демократске легитимације сваке државе.⁶

Уједињене Нације су, кроз своје многобројне активности, донеле низ докумената која се тичу права лица лишених слободе, а најзначајнији су: Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима⁷, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака⁸, Токијска правила - Стандардна минимална правила Уједињених Нација за мере алтернативне институционалном третману⁹, као и Бангкочка правила – Правила Уједињених Нација о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама.¹⁰

⁵ Попић, С., Шаћири Б., Жене у затвору у Србији: услови за живот осуђеница у Казнено- поправном заводу за жене у Пожаревцу, Београд, Темида, бр. 4, Вол. 15, 2012.

⁶ Кнежевић С., Ограничавање личне слободе задржавањем осумљиченог, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2011, стр. 169.

⁷ Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима усвојена су у Женеви, на Првом конгресу Уједињених нација за спречавање криминалитета и за поступање са делинквентима. Ова правила потврђена су 31.07.1957. године од стране Економског и Социјалног савета ОУН, резолуцијом 663 С I (XXIV), интегрални текст правила на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf, приступљено на дан 17.09.2023.

⁸ Конвенција је, од стране Организације Уједињених нација, усвојена 10.12.1984. године у Њујорку; интегрални текст конвенције на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>, приступљено на дан 17.09.2023. године.

⁹ Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила), усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН 45/110 од 14 децембра 1990. године, интегрални текста правила на:

Поред напред наведених инструмената, који имају карактер примарних и општих извора права, треба указати и на оне изворе права чији се допринос у овој материји не сме занемарити, упркос томе што не регулишу непосредно положај и права лица лишених слободе: Повеља Уједињених нација¹¹, Универзална декларација о правима човека¹², Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима¹³, Међународни пакт о грађанских и политичким правима.¹⁴

1.1. Универзална декларација о људским правима

Универзална декларација о људским правима донета је од стране Генералне скупштине Организације Уједињених нација 10. децембра 1948. године¹⁵, као реакција на масовне злочине и стравична кршења људских права током рата.

Као најопштији акт Светске организације, иста поставља темељ заштите људских права у савременом свету. Иако не представља извор међународног права којим се регулише положај лица лишених слободе, неспорно је да се одређене одредбе ове декларације могу посредно применити како би се обезбедила заштита права ових лица.

За жене лишене слободе, од посебне важности је што се овом декларацијом прокламује равноправност свих лица у уживању прокламованих права и слобода, без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вероисповести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног порекла, имовине, рођења или других околности,

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf>, приступљено на дан 17.09.2023. године.

¹⁰ Бангочка правила – Правила ОУН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама: усвојена од стране ОУН Резолуцијом број 65/229 од 21. децембра 2010. године и представљају једини међународни правни акт који је посвећен правима жена које су лишене слободе, интегрални текст правила на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-treatment-women-prisoners-and-non-custodial>, приступљено на дан 17.09.2023. године.

¹¹ Повеља Уједињених нација, текст на: https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf, приступљено на дан 17.09.2023. године.

¹² Универзална декларација о људским правима, усвојена посебном резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 10.12.1948. године; интегрални текст: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>, приступљено на дан 17.09.2023.

¹³ Међународни пакт о економским и социјалним правима, усвојен резолуцијом Генералне скупштине 2200А (XXI) 16.12.1966. године, интегрални текст: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>, приступљено на дан 17.09.2023. године.

¹⁴ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, усвојен резолуцијом Генералне скупштине 2200 А (XXI) 16.12.1966. године, интегрални текст: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, приступљено на дан: 17.09.2023.

¹⁵ Због значаја овог правног акта и питања којима је посвећен, датум доношења - 10. децембар, обележава се као Дан људских права.

а све с обзиром на то да се сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима (чланови 1 и 2). Прокламована равноправност не сме се угрозити одузимањем свих права осуђеницама само из разлога што су исте лишене једног од њих – права на слободу. Такође, положај осуђеница обезбеђен је и одредбама које подразумевају заштиту лица пред законом, па тако, из одредаба декларације, произилази да су пред њима сви једнаки и имају право на подједнаку заштиту закона без икакве дискриминације којом се крши ова декларација и против сваког подстицања на овакву дискриминацију (члан 7). Универзална декларација о људским правима увиђа неопходност посебне заштите жена која је повезана са њиховим остваривањем у улози мајке, па тако иста наглашава да мајке и деца имају право на нарочито старање и помоћ (члан 25). Мишљења сам да, овако заузети став, не сме никако променити чињеница да је жени одузета или у одређеној мери ограничена слобода. Напротив, због отежаних услова у којима се осуђенице налазе, треба константно радити на побољшању начина пружања помоћи и подршке, и то у мери неопходној да се остваре све обавезе везане за материнство.

1.2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Међународни пакт о грађанским и политичким правима јесте међународни инструмент о људским правима легислативног карактера, који је усвојен и отворен за приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А (XXI), од 16. децембра 1966. године, а ступио је на снагу 23. марта 1976. године. Наша држава је ратификовала Пакт законом од 30. јануара 1971. године.¹⁶

Одредбама овог пакта, утврђена су индивидуална и колективна права, као и мере надзора над његовим поштовањем. Оно што је важно, јесте да се истим, посредно, регулише и положај жена лишених слободе.

Овим међународним документом, такође, је обезбеђена забрана дискриминације и то тако што се прокламује да се државе чланице овог пакта обавезују да поштују и гарантују свим лицима која се налазе на њиховој територији и која потпадају под њихову надлежност, права призната овим пактом, без обзира нарочито на расу, боју, пол, језик, веру, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, имовно стање,

¹⁶ Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима, Службени лист СФРЈ, бр. 7/1971.

рођење или сваку другу околност (члан 2). Тенденција ка потпуној равноправности лица, пре свега без обзира на пол, посебно се уочава већ у наредном члану, где се наглашава да се државе чланице овог пакта обавезују да осигурају подједнако право мушкарцима и женама да уживају сва грађанска и политичка права формулисана у овом пакту (чл. 3).

Право на слободу, као најважније право које је одузето или ограничено у одређеној мери осуђеницама, заштићено је тиме што се изричито забрањује да било које лице буде предмет самовољног хапшења или притварања. Лишење слободе могуће је искључиво из разлога предвиђених законом и у складу са законом предвиђеним поступком (чл. 9). Оваквом одредбом, спречено је произвољно нарушавање права на слободу, а самим тим и наношење штете лицима. На ове одредбе, надовезује се и гаранција да се са сваким ко је лишен слободе поступа човечно и с поштовањем урођеног достојанства људске личности (чл. 10).

Самим тим, може се рећи да је пактом уткан пут за остваривање основних циљева казнено-поправног режима који подразумевају да ресоцијализација и каснија реинтеграција осуђеница у друштво јесу оно чему треба тежити.

1.3. Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама – Банкочка правила

Савремена наука указује на битне аспекте положаја жена који су раније били занемарени, на потребу да се са женама поступа поштујући њихов сензибилитет, на посебан значај међуљудских односа у које жене ступају, као и на друге аспекте који и те како могу утицати на ефикасност целокупног пеналног третмана.¹⁷ Управо због тога, било је неопходно донети акт који ће на што потпунији начин уредити питања везана за положај осуђеница у пенитенцијарним установама.

Банкочка правила – Правила УН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама, представљају први међународни документ који се на целовит начин бави проблематиком жена лишених слободе. Правила су конципирана уз пуну свест о реалном положају жена у многим државама, те, у својој основи, она истичу родни и антидискриминаторни аспект, дефинишући заштиту права

¹⁷ Илијић Љ., Павићевић О., Жене у затвору у Србији: о антагонизму између прокламованог положаја и права и стварног стања, Зборник радова Правног факултета у Косовској Митровици „Право у функцији развоја друштва“, Косовска Митровица, 2019, стр. 142.

жена у појединим областима у којима се до тада уопште није придавала пажња, као што су затвори. Њима се јасно изражава тенденција ка указивању битних разлика између криминалитета жена и криминалитета мушкараца, те препознању и уважавању посебног положаја осуђеница као родно осетљиве групе лица.

Сам текст Бангкочких правила организован је у четири целине, подељене тако да свака од њих дефинише одређени део корпуса права које осуђенице треба да уживају у установама за извршење кривичних санкција, а све са циљем њихове адекватне заштите током издржавања казне, али и лакше ресоцијализације након њеног истека.

Први део текста посвећен је дефинисању општих принципа и права која се односе на поступање према припадницама женског пола у установама, без обзира на то да ли су осуђене или притворене по било ком правном основу. Примарно начело нам указује на то да се задовољавање посебних потреба жена неће сматрати дискриминаторским поступањем, јер је такав приступ заправо неопходан како би жене оствариле родну равноправност (правило број 1). Овим се разрешава једна од основних недоумица када су у питању осуђенице - да ли је због наведених одредби, које гарантују посебна права осуђеницама, угрожено начело остваравања једнаког третмана свих осуђеника? Мишљења сам да, иако права прописана правилима можда дају привид „повлашћеног третмана“ осуђеница, чињеница и реално стање је да су многа од њих „само“ гарантована, али тешко остварива или чак неостварива у пракси. Осим тога, чак и у идеалној правној ситуацији, у којој би се сва права прописана правилима остваривала према осуђеницама, и у којој би чак била гарантована и многа друга права за ова лица, очигледно је да се не би могло говорити о „дискриминацији“ осталих осуђеника, јер се ова категорија истих налази у веома специфичном психолошком и биолошком стању – наиме, многе од њих имају децу или су трудне, па и имају посебне, али основне потребе везане за такво стање. Управо због тога, боравак у таквој установи и издржавања казне затвора у таквом стању, представљају отежавајуће околности за осуђенице и гарантована права управо треба да „олакшају“ њихово издржавања казне и у крајњој мери их и изједначе са осталим затвореницама. У уској вези са овим принципом јесте и наредни, који сугерише да при пријему жена треба обратити посебну пажњу на њихово свеукупно стање, због изражене рањивости жена у овом критичном тренутку (правило број 2). Ово правило такође поштује и позицију осуђеница као старатеља деце, али и целокупне породице, те им омугуђује, неодложно,

контакт са лицима изван установе, у циљу збрињавања деце, па и ограничено одлагање почетка извршавања казне, уколико је то неопходно и у најбољем интересу деце. Врло битно је истаћи да се положај деце осуђеница штити и тиме што се прокламује да су све информације о њима строго поверљиве (правило број 3). Затим, жене треба да буду смештене што ближе месту свог пребивалишта (правило број 4). Наиме, ово правило је тешко реализовати у пракси. Невелики број жена у пеналном систему условљава мања улагања у пеналне заводе за жене, те мањи број оваквих завода који самим тим нису равномерно распоређени на територијама конкретних држава. Наведено може резултирати упућивањем жена у пеналне установе које су удаљене од места њиховог пребивалишта, те самим тим и отежати одржавање контакта са децом и члановима породице, што може неповољно утицати на будућу реинтеграцију.¹⁸ У првом делу, налазе се и правила која су посвећена регулисању питања хигијенских потреба жена, па се тако државама сугерише да би требало да обезбеде просторије и средства за задовољавање специфичних хигијенских потреба жена, а особито потреба у вези са трудноћом, дојењем и месечним циклусом (правило број 5). Што се тиче здравствене заштите, предвиђено је да жене треба да буду детаљно прегледане приликом доласка у установу, да би се утврдило њихово здравствено стање. Посебна пажња се посвећује женама које су биле жртве насиља, те њима треба омогућити посебан медицински третман (правила број 6 и број 7). Здравствена заштита се остварује и по систему превенције, што би подразумевало да је прописано мноштво мера којима се омогућава редовно контролисање осуђеница (правило број 18).¹⁹ Када је реч о безбедносним мерама, посебна пажња је посвећена претресању лица, које би требало да обављају само жене запослене у заводским безбедносним службама. При претресању се не сме нарушавати достојанство жена, те је пожељно да се претресање скидањем или другим веома инвазивним методама, које могу имати неповољне последице по ментално стање и физички интегритет, замени скенирањем и другим подобним савременим методама (правила број 19 и број 20). Када говоримо о запосленима у пенитенцијарним установама за жене, због специфичних радних задатака које обављају запослени у пеналним

¹⁸ Ковачевић, М., Интернационални документи и реинтеграција осуђених лица након извршења кривичних санкција, Зборник радова - Национални научни скуп "Образовање и рехабилитација одраслих особа са сметњама у развоју и проблемима у понашању", Београд, 2012, стр. 163.

¹⁹ Правилима је, на пример, омогућена редовна примена Папаниколау тестова и прегледа којима се установљава рак дојке или рак репродуктивних органа, при чему осуђенице не би смеле бити ускраћене за облике заштите иначе доступне женама у отвореном друштву. На овај начин се женама пружа шанса превенције основних болести које су карактеристичне њима управо због пола.

установама за жене, њиховом образовању и обуци треба посветити посебну пажњу. Осим познавања сигурносних процедура и правних аката који нормирају живот у установи, ова лица би требало да буду адекватно упућена у проблематику људских права, али и у специфичне потребе жена, па и у развојне потребе деце, с обзиром да део жена у затвору борави са својим потомцима. Овој проблематици посвећена су правила број 29 до 35. Осуђена и друга лица у установама контактирају са чуварима много чешће но са било којим другим лицима запосленим у установи, па је посебно значајна селекција при запошљавању, како би се ангажовали кадрови који имају афинитете за рад са људима и који су способни и вољни да раде у специфичним условима које затвор неминовно подразумева.²⁰ Неретко се на издржавању казне затвора налазе и малолетне осуђенице, па, сходно томе, Бангкочка правила теже да поставе правила за остварење адекватног третмана и заштите малолетних осуђеница, али тако да исти буду прилагођени њиховом узрасту и осетљивом положају у коме се налазе. Међутим, главни проблем је што су, у пракси, малолетне преступнице до сада биле прилично запостављене. Ово се одражава и на поштовање права ове релативно малобројне популације, па се тако често дешава да се малолетнице третирају истоветно као и одрасле жене, односно да бораве у истим установама и просторијама као и одрасла лица, што се не може сматрати примереним.²¹

Друга целина бави се нормирањем положаја појединих посебних категорија жена. Правила почињу сугестијом да је нужна адекватна класификација жена како би се уз примену одговарајућег приступа касније олакшала реинтеграција. Како би се иста извршила исправно, треба имати у виду одређене критеријуме попут прилика из којих жена потиче, њене родитељске обавезе, те да ли је у прошлости била злостављана (правила број 40 и број 41). У овом делу, инсистира се да женама буде омогућен адекватан контакт са спољним светом (правила 43-47), а такође се и детаљно уређује положај породиље у затвору (правила 48- 52).²²

Трећи део текста односи се на примену неинституционалних санкција и мера према свим категоријама жена, сугеришући државама да одреде што већи број могућности за алтернативно и диверзионо поступање према женама. Наводи се да судови,

²⁰ Ковачевић, М., Положај жена у систему извршења кривичних санкција према Бангкочким правилима, Темида, бр. 4, Вол. 15, 2012, стр. 81.

²¹ UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia*, 2008, стр. 32.

²² Ковачевић, М. *op.cit*, стр. 73-88. ⁽²⁰⁾

када изричу казну женама учиниоцима кривичних дела, треба да узму у обзир олакшавајуће факторе као што је претходна неосуђиваност или релативно лакша природа учињеног дела, а у светлу улоге тих жена као старатеља деце и њихових типичних животних околности (правило број 61). Посебно се истиче да треба дати предност алтернативним санкцијама, кад год је то могуће и примењиво, првенствено уколико је реч о осуђеницама-трудницама или осуђеницама са децом (правило број 63). Наиме, указано је на то да ће институционализација ових група осуђеница бити оправдана једино у случајевима када је реч о заиста тешким кривичним делима или кривичним делима са елементима насиља, или у ситуацијама када женино понашање представља трајну опасност по безбедност других. При томе ће се водити рачуна о збрињавању деце (правило број 64).

Последњи, четврти део посвећен је питањима будућег евалуирања резултата постигнутих применом пеналних мера и научним истраживањима у овој области. Државама се препоручује да спроводе истраживања о узроцима, природи, структури и динамици криминалитета жена како би се средства реаговања прилагођавала реалним карактеристикама ове појаве, али се исто тако сугерише и проучавање ефеката кривичноправних мера на децу жена преступница (сва правила од 67. до 69). Што се тиче информисања, битно је да медији и јавност буду упућени у суштинске разлоге због којих жене долазе у сукоб са законом, али и у то који су најефикаснији модалитети реаговања, а како би се у будућности заиста обезбедила реинтергација жена и остваривање најбољих интереса њихове деце (правило број 70).²³

1.4. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, усвојена од стране ОУН-а, 1955. године, представљају један од најзначајних међународних докумената који је посвећен регулисању третмана лица лишених слободе.

Истиче се да циљ доношења правила јесте да се поставе принципи и правила добре организације извршења казне и праксе у поступању са затвореницима, инспиришући се схватањима која су данас опште прихваћена, као и основним поставкама најбољих савремених система (правило број 1). Могло би се рећи да овако постављени циљ јесте

²³ *Ibid*, стр. 84.

постинут, с обзиром на то да ова правила садрже фундаменталне норме које државе треба да примењују у поступању са осуђеницима, а између осталог, служила су и као основ за доношење бројних националних закона којима је регулисано ово питање.

Иако су ова правила посвећена општем регулисању положаја осуђеника у установама за извршење затворских санкција, иста садрже и низ правила која су посвећена женама, као посебној осетљивој групи осуђених лица. Најпре, предвиђено је да мушкарце и жене, у мери у којој је то могуће, треба затварати у одвојене установе, а у установама које примају и мушкарце и жене, све просторије које су одређене за жене, морају бити потпуно одвојене (правило број 11). У уској вези са овим правилом, јесте правило које указује на то да надзор, над женама које су лишене слободе, треба да обављају женски чланови особља. Жене такође треба држати у одвојеним установама, или пак у издвојеном делу установе над којим надзор обављају женски чланови особља. Ниједан мушки члан особља не би смео да уђе у део установе намењен женама, осим ако није у пратњи женског члана особља (правило број 81). Напред наведеним правилима, акценат се ставља на раздвајања осуђених лица с обзиром на пол, те се и превентивно делује на спречавање могућих злоупотреба и узнемиравања осуђеница. Овим је омогућено да се оне осећају сигурније по питању заштите свог психичког, а првенствено физичког интегритета.

Правила указују и на значај одржавања међуљудских односа и контаката унутар затворских зидина, те предвиђају редовну комуникацију осуђеница са својим породицама и пријатељима, наравно, уз обезбеђен надзор. Посебно је наглашено да се не сме вршити дискриминација према затвореницама, када је реч о брачним посетама, те да исте морају имати могућност коришћења овог права у подједнакој мери као и мушкарци (правило број 58). На овај начин, тежи се да се живот у затвору приближи, колико то услови дозвољавају, животу на слободи, те да се осуђеницама олакша издржавање казне, у мери у којој је то могуће.

Такође, Стандардна минимална правила предвиђају посебан третман за осуђенице-труднице и осуђенице са децом. Наиме, осуђенице, уопште гледано, представљају осетљиву категорију лица лишених слободе, међутим, уколико се томе додају посебности које материнство носи са собом, доћи ће се до закључка да је потребно што подобније регулисати принципе заштите њихових права унутар затворских зидина. Сходно томе, истакнуто је да женски затвори морају бити организовани тако да постоји

посебно одељење намењено пружању пренаталне и постнаталне здравствене заштите и лечења. Сам порођај треба да се организује у болницама изван завода, при чему, уколико то није изводљиво, порођај се може одвијати и у пенитенцијарној установи уз обезбеђење адекватних стручњака. Ради спречавања дискриминације детета рођеног у затвору, у различитим сферама друштвеног живота, у матичној књизи рођених не сме стојати податак о месту рођења детета (правило број 28). Дете, након рођења, може остати са мајком осуђеницом у затвору, при чему ће одлука о томе бити донета у складу са најбољим интересом детета. Уколико одлука буде позитивна, установа мора предузети све неопходне мере да се обезбеде одговарајуће просторије и старање о деци осуђеница, чиме се спречава да иста буду третирана као затвореници (правило број 29).

1.5. Стандардна минимална правила УН за мере алтернативе институционалном третману - Токијска правила

У условима велике разноврсности правних, социјалних, економских и географских услова савременог света, Стандардна минимална правила УН за мере алтернативе институционалном третману - Токијска правила, настоје да поставе основне принципе нормирања и опште прихватљива правила добре организације извршења мера не-затварања и праксе поступања са преступницима према којима се ове мере примењују.²⁴ Са намером да, пре свега, послуже као подстицај сталном напору усмереном ка изградњи ефикаснијег и хуманијег система санкционисања преступничког понашања, ова правила наглашавају потребу држава потписница да израде мере алтернативне институционалном третману којима се успоставља „равнотежа између права сваког појединог преступника, права жртава и бриге друштва за јавну безбедност и превенцију криминала“ (правило 1.4).

Основни принцип, који се протеже се кроз читав текст напред насловљених правила, јесте принцип забране дискриминације - правила ће се примењивати без дискриминације у односу на расу, боју коже, пол, узраст, језик, верско опредељење, политичко или неко друго мишљење, национално или друштвено порекло, имовинско стање, место рођења или неки други фактор (правило број 2.2). Недискриминација се може видети и у наредном правилу, који предвиђа да се иста примењују на све особе које се могу оптужити, којима се може судити или које се могу послати на издржавање казне, у

²⁴ Соковић С., Међународни стандарди и алтернативне кривичне санкције, Алтернативне кривичне санкције: (регионална кривична законодавства, искуства у примени и мере унапређења), 2018, Београд, стр. 62.

свим фазама спровођења кривичног поступка (правило број 2.3). Посебно значајно за жене осуђенице, сагледано кроз призму забране дискриминације с обзиром на пол, јесте чињеница да правила предвиђају јединствени термин за сва лица на која се примењују, те се, сходно томе, о њима говори као о „преступницима”, без обзира на то да ли се само постоји сумња да су извршили кривично дело, да ли су оптужени за извршење кривичног дела или су пак осуђени за учињено кривично дело (правило број 2.1). Такође, с обзиром на то да је криминалитет жена по заступљености у укупном криминалитету мали, и да је по структури, врсти извршених деликата, лакши у односу на криминалитет мушкараца, одредбе садржане у Токијским правилима омогућавају да положај жена пред законом буде олакшан, односно, теже да укажу да се сврха кажњавања може постићи и без изрицања казне затвора као класичне кривичне санкције, те се тиме могу избећи све негативности које ова санкција са собом повлачи.

На крају, могло би се закључити да Токијска правила представљају смерницу за осмишљавање и примену адекватних решења за жене учиниоце кривичних дела, одговарајућих мера прилагођених женама, те одговарајућих решења у смислу алтернативе притвору и затвору.²⁵

1.6. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака

Генерална скупштина Уједињених Нација је, 1984. године, усвојила Конвенцију против тортуре и других сурових, нехуманих или понижавајућих казни и поступака, која, у основи, предвиђа обавезу држава да предузимају законске, административне, судске и друге мере, ради спречавања актата тортуре на читавој територији под њиховом јурисдикцијом (члан 2). Законом о ратификацији²⁶ ове конвенције, иста је постала саставни део нашег правног система.

Овом Конвенцијом најпре је дефинисан појам тортуре: сваки акт којим се једном лицу намерно наноси бол или тешке физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или неког трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то

²⁵ Подршка примени алтернативних санкција и мера у Србији, извештај и препоруке, Мрежа одбора за људска права у Србији ЦХРИС, децембар 2018. године, стр 38.

²⁶ Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Службени лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 9/91.

или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, ако се то чини ради застрашивања тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице или из било којег другог разлога заснованог на било ком облику дискриминације, ако тај бол или те патње наноси службено лице или било које друго лице које делује у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком. Нажалост, осуђенице су јако подложне примени нечовечних и нехуманих радњи које улазе у састав термина тортуре. Иста је реализована кроз намерне акте физичког и психичког злостављања лица лишених слободе од стране лица задужених за спровођење закона, који у многим државама јесу ништа друго до главни кршитељи људских права, али и кроз нечувене услове унутар установа за извршење кривичних санкција, који су пронађени у готово свим државама, па самим тим и представљају извор велике бригае за људских права осуђеница. Доношење документа попут ове Конвенције, представља значајан корак напред у циљу превенције и сузбијања тортуре и понашања њој сличних, иако, њено искорењавање још увек представља идеал који је далеко од достигнутог у многим земљама

Са циљем што боље заштите осуђеница, уз Конвенцију је донет Опциони протокол²⁷, који је наша држава ратификовала и прихватила све обавезе које су њиме предвиђене.²⁸ Суштински значај Протокола јесте у успостављању система редовних посета местима где се налазе лица лишена слободе од стране независних међународних и домаћих тела ради превенције тортуре и других сурових нељудских или понижавајућих казни и поступака.

Систем који се успоставља Опционим протоколом, акценат ставља на спречавање повреда пре него на реаговање када се оне већ десе. Да би се ово реализовало, одлучено је да ће се, са једне стране, формирати међународни механизам за посете – међународни Подкомитет за превенцију који ће у почетку имати десет међународних експерата – док ће на другој страни, државе потписнице бити дужне да одреде, одржавају или успоставе једно или више националних тела за посете – такозвани Национални механизми за превенцију. Оба тела имају задатак да врше како редовне, тако и периодичне посете лица лишених слободе, те да сачине извештај о стању какво су затекли. Намера је да посете и

²⁷ Опциони протокол уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, интегрални текст: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-against-torture-and-other-cruel>, приступљено на дан 17.09.2023. године.

²⁸ Закон о ратификацији опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Службени лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005 и 2/2006.

каснији извештаји обе врсте тела резултирају дијалогом између власти и надзорних механизма са циљем да се спрече повреде људских права и утврде други недостаци.²⁹

Национални механизам превенције тортуре код нас је уведен по основу Закона о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака.³⁰ Одредбе о националном механизму превенције тортуре налазе се и у Закону о извршењу кривичних санкција (члан 279). Овим законским решењима предвиђено је да се улога Националног механизма за превенцију тортуре поверава Заштитнику грађана.³¹

У свом досадашњем раду, Национални механизам за превенцију тортуре је обавио значајан број посета. Сваке године они обаве више десетина посета установама за смештај лица лишених слободе. Том приликом обави се разговор са лицима која су смештена у установи. Ради отклањања уочених неправилности, Национални механизам за превенцију тортуре сачињава препоруке које се достављају посећеним установама. У току рада Национални механизам за превенцију тортуре, а пре његовог оснивања – рада Заштитника грађана, сачињен је велики број препорука.³²

Као значајне, могу се издвојити препорука 12 – 1012/ 12 од 03.10.2012. године и препорука 411-68/22 од 05.12.2022. године, упућене казно-поправном заводу за жене у Пожаревцу. У првој препоруци уочено је да је право детета, које је смештено са мајком у казно-поправном заводу за жене у Пожаревцу, да одржава контакт са оцем и осталим сродницима - у значајној мери угрожено ограничењем посета. Предложено је да казно-поправном заводу за жене у Пожаревцу., у сарадњи са органом старатељства, без одлагања предузме одговарајуће мере како би детету обезбедио услове за несметано и квалитетно одржавање личних односа са оцем и сродницима. То треба да буде у складу са најбољим дететовим интересима, које ће проценити орган старатељства. На овај начин, води се рачуна о полжају осуђеница са дететом, и то тако што је спречено да се њихова деца

²⁹ Pringle M., *Opcioni protokol uz UN Konvenciju protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka – Nacionalni mehanizmi za prevenciju*, Podgorica, 2006, стр. 49.

³⁰ Закон о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака: Службени гласник РС – Међународни уговори, број 7/2011-1.

³¹ Детаљније о поступку организовања НПМ-а видети у: *Образовање националног механизма за превенцију тортуре (НПМ) у Србији*, М. Јанковић, Заштитник грађана, Београд, 2011.

³² Препоруке НПМ-а видети на: Заштитник грађана омбудсман – Национални механизам за превенцију тортуре, <https://npm.rs/index.php>, приступљено на дан 07.08.2023. године.

третирају као затвореници. Баш попут прве, друга препорука истиче значај најбољег интереса детета и потребу да се према овом стандарду поступа. Овом препоруком покренута је иницијатива да деца рођена у казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу похађају предшколске установе (јасле, вртић) у локалној средини. Такође, примећено је да је дошло до значајног нарушавања контакта између осуђених жена и њихове деце ван затвора. Како је казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу једини затвор за жене у Србији и свака посета мајци изискује одређена материјална средства за чланове породице, па самим тим не могу сви приуштити посету казнено-поправном заводу, предложено је да се омогући контакт путем видео позива у циљу додатне психосоцијалне подршке како за осуђенице, тако и за њихову малолетну децу.

1.7. Темељна начела поступања са затвореницима

Темељна начела поступања са затвореницима донета су од стране ОУН, 14. децембра 1990. године, на главној седници Уједињених нација, резолуцијом 45/111. Њима се предвиђају принципи за поступање према лицима лишеним слободе.

Ова начела гарантују да ће према свим затвореницима поступати са поштовањем њиховог урођеног достојанства и вредности коју поседују као људска бића, без дискриминација засноване на било ком основу (начело број 2). Такође, предвиђено је да осим ограничења која су очигледно неопходна како би се испунила сврха кажњавања, осуђенице уживају сва права и слободе гарантована међународним актима (начело број 5). Осуђеницама се мора обезбедити адекватно учешће у свим активностима које су усмерене ка њиховој ресоцијализацији и каснијем адекватном уклапању у друштвену заједницу (начела од 6. до 8). Прокламује се да осуђенице морају имати приступ здравственим услугама као и лица која се налазе на слободи, односно без било какве дискриминације с обзиром на своју правну ситуацију (начело број 9). Уколико се узме у обзир то да, због посебности у погледу пола, осуђенице изискују редовну здравствену заштиту, оваква гаранција је изузетно значајна.

2. Регионални систем заштите права лица лишених слободе

Бројни међународни документи, стандарди и прописи садрже посебне одредбе о положају, правима и условима издржавања казне за жене у затворима. Сва наведена

документа, истичу потребу заштите угледа и части затвореница, као и заштиту од свих поступака који представљају мучење, понижавање или додатно кажњавање.³³ Оваквом активношћу међународних организација, заштита права лица лишених слободе добијала је универзални карактер, који је обезбеђивао да се та права на једнак начин поштују у већини држава.

Треба указати на то да је за положај лица лишених слободе, поред докумената универзалног карактера, итекако значајан позамашан број како обавезујућих, тако и необавезујућих правних докумената донет на нивоу Европе. У овом делу рада, управо зато, биће речи о неким од најзначајнијих, попут: Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода³⁴, Европских затворских правила³⁵ и једног документа који је искључиво посвећен женама лишеним слободе, а то је Препорука Савета Европе о мајкама и деци у затвору.

2.1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода донета је од стране Савета Европе 04. новембра 1950. године у Риму. Ова конвенција је 2003. године, на основу Закона о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, постала део нашег унутрашњег права, заједно са свим протоколима донетим уз њу.³⁶

Иако је реч о документу који примарно регулише људска права на генералан начин, неспорна је посредна примена и на права лица лишених слободе. Најпре, одредбама

³³ Костић М., Илић И., Жене осуђенице-о криминолошком дискурсу и пенолошком третману. Часопис за правну теорију и праксу Правна ријеч, 44/2015, стр. 325-344.

³⁴ European Convention on Human Rights, фр. la Convention europeenne des Droits de l'Homme, Coucil od Europe, Rome, 4.XI.1950, текст: <https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Evropska-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-osnovnih.pdf>, приступљено дана 17.09.2023. године.

³⁵ The European Prison Rules, Council of Europe, Recommendation No. R *87(3), Committee od Ministers of Council of Europe, Strasbourg, 12.02.1987, интегрални текст: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>, приступљено дана 17.09.2023. године.

³⁶ Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у конвенцију и први протокол уз њу, Протокола број 6 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, ("Сл. лист СЦГ - Међународни уговори", бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и "Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 12/2010 и 10/2015).

Конвенције, прокламује се да уживање права и слобода из ове Конвенције, без дискриминације по било ком основу, припада свим лицима. Такође, спречен је било какав вид злоупотребе права на слободу тиме што се наглашава да нико не може бити лишен слободе осим у случајевима који су изричито предвиђени и у складу са поступком прописаним законом. (члан 5)³⁷. Држава потписница, дакле, нема дискреционо право да ствара нове врсте оправдања за лишавање слободе или хапшење, већ мора да поступа у оквирима које утврђују одредбе Конвенције. Надаље, истим чланом, су утврђене и уређене извесне гаранције у случају лишења слободе, које се имају примењивати у правним поступцима. Најзначајније би биле право човека да буде обавештен о могућим оптужбама и разлозима за његово хапшење и то на језику који то лице лишено слободе разуме, затим да се омогући сваком лицу које је лишено слободе да пред судом оспори законитост свог хапшења или притварања тј. доступна је провера законитости лишења слободе.³⁸

Како смо сведоци да су у пракси осуђенице подложне како психичкој, тако и физичкој тортури, Европска конвенција даје велики допринос у заштити људских права лица лишених слободе и кроз дефинисање забране мучења. Забрана мучења је загарантована тиме што је прописано да се нико неће подврћи мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању. Овим одредбама првенствено се штити физички интегритет и достојанство осуђеница (члан 3). У односу на осуђенице, ове одредбе ће се примењивати, не само у случају да се исте већ налазе на извршењу кривичне санкције, већ и пре тога - током поступка лишења слободе по законитом основу, када, такође, није реткост да дође до кршења установљених људских права кроз нечовечно или понижавајуће поступање.

³⁷ Предвиђа се да нико не може бити лишен слободе осим у следећим случајевима и у складу са законом прописаним поступком: а) у случају законитог лишења слободе на основу пресуде надлежног суда; б) у случају законитог хапшења или лишења слободе због неизвршења законите судске одлуке или ради обезбеђења испуњења неке обавезе прописане законом; ц) у случају законитог хапшења или лишења слободе ради привођења лица пред надлежну судску власт због оправдане сумње да је извршило кривично дело, или када се то оправдано сматра потребним како би се предупредило извршење кривичног дела или бекство по његовом извршењу; д) у случају лишења слободе малолетног лица на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора или законитог лишења слободе ради његовог привођења надлежној власти; е) у случају законитог лишења слободе да би се спречило ширење заразних болести, као и законитог лишења слободе душевно поремећених лица, алкохоличара или уживалаца дрога или скитница; ф) у случају законитог хапшења или лишења слободе лица да би се спречило његов неовлашћени улазак у земљу, или лица против кога се предузимају мере у циљу изгона или екстрадиције.

³⁸ Шуњка Т., Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода - Измењена у складу са Протоколом бр. 11, Рим, 04. новембра 1950, Гласник адвокатске коморе Војводине – часопис за правну теорију и праксу, Нови сад, 2001, стр. 325.

2.2. Европска затворска правила

Европска затворска правила усвојена су у Стразбуру, од стране Комитета министара Европског савета, 12. фебруара 1987. године. Стални развој пенолошке науке и праксе извршења казне затвора довели су до ревидирања основних извора који регулишу ову област. Стога је Комитет министара Савета Европе, 11. јануара 2006. године, ревидирао Европска затворска правила Препоруком бр. 2006.³⁹ Препорука је донета у циљу унапређења и јачања примене Европских затворских правила, она не подлеже ратификацији и нема обавезујући значај за државе чланице Савета Европе, али је улога коју остварује у регулисању права осуђених лица велика, те представља темељ унутрашњег уређења ове области.⁴⁰

Европска затворска правила представљају један од примарних извора европског пенитенцијарног права. Генерално гледано, њима су прописане мере које је потребно предузети како би се смањиле негативне последице губитка слободе, уз нагласак да се свако даље ограничавање права мора темељити на закону, те да до истог може доћи једино када је то нужно ради одржавања реда и сигурности у затвору. Иако је реч о документу који регулише правни статус лица лишених слободе, постоје одређена правила која су усмерена искључиво на права жена осуђеница.

Како у установама за лишење слободе могу бити смештене различите категорије лица, Правила воде рачуна о осуђеницама тако што указују да је неопходно обратити посебну пажњу на физичке, стручне, друштвене и психолошке потребе жена, када се доноси било која одлука која се тиче било ког аспекта њиховог боравка у затвору (правило број 34.1). Наглашено је да се морају предузети додатни напори да би се женама осуђеницама омогућио приступ специјалним службама за жене које су физики, ментално или сексуално злостављане (правило број 34.2). Овакав приступ може бити од велике помоћи за осуђенице у смислу да им омогућава да лакше и брже преброде ситуације кроз које су прошле, те да се лакше прилагоде условима живота у затвору.

Правила истичу обавезу да се, приликом смештаја затвореника у одређени затвор или одељење, мора водити рачуна о потреби да се одвоје мушкарци од жена (правило број

³⁹ Recommendation Rec (2006)2, of Committee of Minister of the Council of Europe, Strasburg 12.02.1987. интегрални текст: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>.

⁴⁰ Паповић Ј., Европска затворска правила – сегмент заштите људских права у европском правном простору, Ниш, 2012, стр. 609.

18.8). На овај начин спречено је потенцијално, непримерено понашање и злоупотреба осуђеница, али и пружена прилика да се обезбеди адекватан третман према потребама пола. Уз поштовање физичког интегритета жена осуђеница, Правилима је прописано да ће претрес затвореница може вршити искључиво особље женског пола (правило број 54.5). Структура лица која чине затворско особље, веома је значајна за остваривање циљева ресоцијализације, зато треба пажљиво одабрати лица за ту улогу, али и континуирано радити на њиховом образовању и усавршавању у области заштите људских права. Како жене чине посебну категорију лица лишених слободе, неопходно је да особље које ради са њима прође специфичну обуку за посебан рад (правило број 81.3).

Затворске установе су дужне да обезбеде адекватан третман осуђеницама трудницама, као и осуђеницама са малом децом. Овај документ пружа две могућности када је реч о начину и месту порођаја затвореница: оне могу да се породе ван затвора или унутар истог, с тим што када се дете рађа у затвору, затворска управа је дужна да обезбеди све што је неопходно (правило број 34.3). Када је реч о могућности останка детета са мајком осуђеницом у установи за издржавање санкције, иста може бити реализована уколико је то у најбољем интересу детета, уз нагласак да се деца не смеју третирати као затвореници (правило број 36.1). Уколико дете може да остане у затвору са мајком, прописано је да се мора обезбедити посебна просторија за чување детета у којој ради обучено особље и где дете борави док мајка учествује у активностима којима дете не може да присуствује (правило број 36.2). Такође, ради добробити ове деце, у затвору за њих ће се обезбедити посебан смештај (правило број 36.3).

2.3. Препорука Савета Европе о мајкама са малом децом у затвору

Препорука Савета Европе о мајкама и деци у затвору⁴¹ указује да раздвајање мајки и деце, услед осуде мајке на казну затвора, може резултирати трајним последицама, поремећајем у успостављању односа, емоционалном нестабилношћу и поремећајима личности. Услед свега овога, Савет Европе препоручује да се затварању мајки и трудница

⁴¹ Mothers and babies in prison - Parliamentary Assembly Recommendation 1469 (2000), интегрални текст: <https://rm.coe.int/09000016804e4abe>, приступљено дана 17.09.2023. године.

приступа само уколико је то заиста нужно и када то апсолутно изискују интереси друштвене безбедности.⁴²

Овом Препоруком препозната је чињеница да мајке са децом представљају посебно рањиву категорију лица лишених слободе, те да њима треба обезбедити најбољу могућу бригу и услове унутар затвора, узимајући притом у обзир најбољи интерес детета (члан 3). Препорука потврђује да је велики број жена који се налази на издржавању казне затвора осуђено за релативно лака кривична дела, те као такве не представљају претњу по друштво (члан 5). Самим тим, наредним члановима (чланови 6 и 7), прописано је да лишење слободе треба представљати санкцију крајње инстанце која би се изрицала само у случајевима када би озбиљност извршеног кривичног дела учинила било коју другу санкцију или меру неадекватном. Од посебног је значаја што се овом Препоруком тежи подизању свести о потешкоћама са којима се мајке са малом децом суочавају у затвору. Ово би се односило и на затворско особље које има задатак да надгледа мајке које се на извршењу казне затвора налазе са малом децом. Исто треба да буде одабрано и обучено на адекватан начин за рад са овом категоријом осуђеница (члан број 8). Дужност је управе затвора и других комплементарних служби (здравство, социјална заштита,...) да учине све што је могуће да обезбеде услове за нормалан раст, социјални, емоционални и интелектуални развој детета и да на одговарајући начин подрже мајку (члан број 9). Начини на којима се доприноси остварењу ових задатака, одређени су кроз наредне чланове. Најпре, они би подразумевали обезбјеђење посебних просторија са мајке са малом децом, али и јаслица, вртића и обданишта које би омогућиле адекватну социјализацију деце затвореница (члан број 10). Истиче се још и да је неопходно омогућити одржавање личних контаката мајке и детета са члановима породице (члан 11). Овакве посете су од великог значаја за малу децу јер им помажу да развију нормалне међуљудске односе са спољним светом, али су од значаја и за осуђеницу јер иста тада стиче утисак да терет, који материнство и подизање детета носе са собом, не сноси сама.

⁴² Ковачевић М., *op.cit*, стр. 76 ⁽²⁰⁾.

III ПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОСУЂЕНИЦА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Ради компаративног сагледавања положаја осуђеница у пенитенцијарним установама, односно утврђивања сличности и разлика међу њима, у наредном делу рада, биће дато уопоредноправно посматрање правне регулативе третмана у државама насталим распадом бивше СФРЈ.

1. Словенија

Заштита права затвореница у Словенији регулисано је одредбама Закона о извршењу казних санкција.⁴³ Овим Законом, поред основних начела поступања према затвореницама, дефинисана су и конкретна права која им припадају попут права на смештај и исхрану, права на рад, права на здравствену заштиту и здравствено осигурање, права на пензијско и инвалидско осигурање, права на преписку, пријем посета и пошиљки, као и неке од посебних погодности.

Поштујући различитости у погледу пола, Закон, најпре, прописује да се осуђеници и осуђенице смештају и издржавају казну затвора одвојено. Такође, у оквиру здравствене заштите, предвиђена су посебна права која произилазе из материнства. Осуђеницама које су трудне или су се породиле у установи током издржавања казне затвора, гарантује се одговарајућа медицинска нега и услови за негу детета. У Словенији, Закон о извршењу кривичних санкција дозвољава могућност да дете, на њен захтев, борави код мајке до навршене прве године живота, након чега се даје оцу детета или сроднику у договору са мајком. Уколико то није могуће или није у интересу детета, надлежни центар предузима потребне мере за заштиту и васпитање детета у складу са одредбама закона којим се уређују брак и породични односи (члан 62, став 1). Такође, без обзира на ово, дете може остати са мајком до навршене две године живота детета, ако ће мајка за то време издржавати казну или ако то захтевају посебни медицински, социјални или други разлози (члан 62, став 2). Примена овог института, предмет је расправе међу многим ауторима, а кључно питање које се притом поставља јесте на који начин се живот у пенитенцијарној установи може одразити на живот детета. Мишљења сам да је пружање овакве законске

⁴³ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, Uradni list RS, št. 110/06 – uradno prečišćeno besedilo, 76/08, 40/09, 9/11 – ZP-1G, 96/12 – ZPIZ-2, 109/12 in 54/15.

могућности осуђеницама, итекако, оправдано, те да би већа штета за дете могла настати одвајањем детета од мајке од оне која потенцијално настаје краткотрајном институционализацијом истог. Наравно, неопходно је, у оваквим ситуацијама, у што већој мери, прилагодити животне услове у затвору развојним потребама мале деце. То би подразумевало да је потребно прилагодити распоред и садржај осталих активности, у затвору, осуђене мајке у односу на остваривање дужности које материнство носи са собом. Затим, треба обезбедити одговарајући однос осталих осуђеница према осуђеници која живи у затвору са дететом, како се исте не би осетиле дискриминисано у погледу уживања одређених права. Треба се водити рачуна и о развоју односа затворенице и детета. С тим у вези, све чешће се истиче потреба да третман и стручна помоћ за мајке на издржавању казне затвора морају бити веома индивидуално прилагођени свакој осуђеници. Програми стручне помоћи функционалном родитељству у затвору морају смислено укључити и терапијске елементе.⁴⁴ То, наравно, захтева одговарајућу обуку стручњака који обављају ову делатност. Једино се на тај начин може омогућити да одрастање у затвору буде у најбољем интересу детета.

2. Хрватска

Положај затвореница у Хрватској није уређен посебним правним актима, већ су њихова права и обавезе садржане у Закону о извршавању казне затвора⁴⁵, који на генерални начин регулише положај свих затвореника. При томе, без обзира на то што је реч о лицима лишеним слободе, законом је јасно истакнуто да се према истима треба понашати човечно и уз поштовање њихове личности, а све како би се могли оспособити за живот на слободи у складу са законом и друштвеним правилима (члан 3).

Законом о извршавању казне затвора, затвореницама се признаје право на смештај примерен људском достојанству и здравственим стандардима, заштиту личности и осигуравање тајности личних података, редовне оброке хране и воде у складу са здравственим стандардима, рад, изобразбу, стручну правну помоћ и правно средство за заштиту својих права прописаних овим Законом, здравствену заштиту и заштиту

⁴⁴ Tomori M., *Materinstvo in zapor*, ŽENSKЕ IN KRIMINALITETA Značilnosti ženske kriminalitete in družbeno odzivanje nanjo, Ljubljana, 2018, str. 186.

⁴⁵ Закон о извршавању казне затвора, прочишћен текст закона, Народне новине, бр. 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

мајчинства, додир с спољним светом, боравак на отвореном простору казнионице, односно затвора најмање два сата дневно, дописивање и разговор са својим адвокатом, вероисповедање и разговор с овлашћеним верским представником, венчање у казнионици, односно затвору, као и гласање на општим изборима (члан 16).

Законом је, најпре, заштићен интегритет затвореница тиме што је предвиђено да мушке и женске особе извршавају казну затвора одвојено (члан 13). Такође, посебна пажња посвећена је заштити трудница и мајки са дететом које су родиле за време издржавања казне затвора и то тако што им је осигурана целокупна здравствена заштита у погледу трудноће, порођаја и материнства (члан 119). То значи да би њихова здравствена заштита треба бити изједначена са здравственом заштитом на слободи и то по приступу здравственим услугама расположивим унутар државе без икакве дискриминације.⁴⁶ Наиме, трудница се шест недеља пре порођаја смешта у посебне просторије намењене породиљама, а уколико се трудница налази на издржавању казне у затвору који нема одељење за породиље, иста ће се упутити у затвор који је има, односно, на предлог лекара, у најближу здравствену установу. Сам порођај се одвија у специјализованој здравственој установи, након чега се мајка и дете смештају у посебно одељење за боравак деце у оквиру затвора. Значајно је указати на позитивно решење везано за боравак деце у установи. Закон омогућава да дете буде уз мајку до навршене треће године живота, при чему се мора водити рачуна да то буде у најбољем интересу детета. Мајке и деца имају право на недељну посету од стране породице, а гарантована је и посебна здравствена заштита деце. Интересантна могућност предвиђена законом јесте и да је, у циљу обезбеђења правилног развоја детета, омогућено укључивање деце након навршене једне године живота, у програм вртића изван казнено-поправне установе. Сматрам да овако пружена могућност представља добар начин да се ублаже негативне последице боравка детета у затвору на његов раст и развој, а све с обзиром на то да време које дете затворенице проведе у дружењу са својим вршњацима, утиче позитивно на његову социјализацију. У оквиру члана 119, предвиђено је да послове, на којима у затвору може радити трудница, породиља и мајка са којом се на издржавању казене налази дете узраста до три године, предлаже лекар.

⁴⁶ Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G, Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Vol. 13, No. 2, 2006, стр. 685-743.

Треба указати и на један посебан институт намењен осуђеницама. У Закону о извршавању казне затвора, предвиђена је могућност одлагања извршења казне затвора уколико је реч о осуђеници која има дете млађе од годину дана због старања о истом, односно уколико је реч о осуђеници која је трудна, а при том има ризичну трудноћу или јој до порођаја није остало више од шест месеци. Издржавање казне затвора може се одложити најдуже до навршене прве године живота детета (члан 54). Сматрам да је законодавац направио пропуст приликом регулисања овог института. Наиме, чак и да се казна затвора одложи, из напред наведених разлога, у максималном трајању, осуђенице које имају дете биле би приморане да оду у затвор пре него што њихово дете наврши трећу годину живота, што би значило да оне добијају прилику да са својим дететом проведу мање времена него ли затворенице које су дете родиле у току издржавања казне затвора. Како је у интересу детета да мајка буде уз њега у току најосетљивијег период његовог развоја, мишљења сам да треба ускладити законске одредбе тако да обе категорије осуђеница имају једнака права при остваривању материнства.

3. Северна Македонија

Систем извршења кривичних санкција у Северној Македонији регулисан је Законом о извршавању казни ⁴⁷. У десетој глави, Законом су регулисана и права лица лишених слободе, као и механизам њихове заштите. Најзначајнија права била би: право на смештај, право на одећу, постељину и личну хигијену, право на исхрану, право на радно ангажовање и одмор, право на пензијско и здравствено осигурање, право на образовање, слободне активности и верска права, право на контакт са спољним светом и пријем пакета.

Када се говори о женама лишеним слободе, оне су изједначене са мушкарцима, изузев пар посебних права које има припадају с обзиром на различитост полова, као што је случај и у осталим државама. Осуђенице које су трудне, уживају детаљно регулисану здравствену заштиту и негу како током трудноће, тако и након порођаја. По правилу, четири недеље пре порођаја, осуђенице које су трудне упућују се у одговарајућу здравствену установу. Сам порођај ће се обавити у општој здравственој установи, осим у случајевима када установа испуњава неопходне услове за безбедан порођај осуђене

⁴⁷ Закон на извршување на санкции, Сл. весник на Република Македонија, број 02/2006, 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015 и 98/2015.

труднице. У том случају, битно је навести да је законом забрањено да се у матичној књизи рођених, као податак, наведе да је место рођења детета затворска установа. Након порођаја, породиља се са бебом смешта у посебно породично одељење, у којем борави до навршене прве године дететовог живота. (члан 134). За трудне осуђенице, као и оне које имају децу, израђује се посебан јеловник, сагласно препоруци лекара, а према могућностима затворске установе (члан 110). Такође, у погледу права на рад, ове категорије осуђеница, имају одређене привилегије. Тако је предвиђено да се осуђенице могу ангажовати само на оним радним местима која су у складу са њиховим физичким и менталним способностма, а које процењује лекар, као и да исте имају право на одсуство са посла док се налазе у овом стању, при чему се исто уређује у складу са општим правилима које важе и за лица која се налазе на слободи (члан 134).

4. Босна и Херцеговина

Положај осуђеног лица у заводским установама за време издржавања изречене санкције у држави Босни и Херцеговини уређен је Законом о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера.⁴⁸ Међу основним правима осуђеног лица нарочито се издвајају следећа: право на човечно поступање, право на смештај, право на одећу и исхрану, право на здравствену заштиту, право на рад и права по основу рада, право на информисање и право на образовање.

Уз одредбе овог Закона које се односе на лица лишена слободе, посебна пажња посвећује се потребама жена, у смислу њихових физичких, стручних, социјалних и психолошких потреба приликом доношења одлука које се тичу било којег аспекта њиховог боравка у заводу. Законом је тако предвиђена обавеза одвојеног смештаја мушкараца од жена, при чему испуњење ове обавезе може бити реализовано било кроз смештај у посебном заводу, било кроз смештај у посебним одељењима завода (члан 13). Када се говори о положају жена у заводу, тежи се да се обезбеди да обим активности доступан женама лишеним слободе буде примерен улози жене у савременом друштву, те да буде упоредив с обимом активности доступних мушкарцима. Такође, законодавац је имао обзира приликом регулисања положаја осуђеница трудница, односно осуђеница са

⁴⁸ Закон Босне и Херцеговине о извршењу казних санкција, притвора и других мјера, Службени гласник БиХ, бр. 12/10.

дететом. Бременитим женама обезбеђена је посебна нега у току трудноће и порођаја. Када је реч о самом порођају, по правилу, женама се омогућава порођај изван завода. У случају да дете буде рођено у заводу, управа завода дужна је да пружи сву потребну подршку, помоћ или друге неопходне услове (члан 65). Како би се ово реализовало на најадекватнији начин, у одељењу за лица женског пола постоји породилско одељење и прикладне просторије за децу ради омогућавања контаката затвореница или притвореница са својом децом у прикладним условима за то (члан 21). Ваља указати на то да је законодавац водио рачуна о спречавању потенцијалних облика дискриминације деце рођене у затвору тиме што је прописао да у матичну књигу рођених податак о месту рођења не сме бити унет (члан 65). Осуђеној жени припадају још и нека друга права. То су посебна права на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства под условима, на начин и по поступку као и свака друга запослена жена која ова права остварује по основу радног односа. Ту спадају и право на продужено породилско одсуство, као и право на накнаду за време овог одсуства са рада (чланови од 100. до 111).

Закон Босне и Херцеговине, као и закони осталих земаља бивше Југославије, предвиђа могућност одлагања извршења казне затвора жени која доји дете млађе од годину дана или која је трудна, при чему је трајање ове погодности ограничено до прве године живота детета (чланов 145).

5. Црна Гора

Питање извршења кривичних санкција у Црној гори регулисано је Законом о извршењу казни затвора, новчаних казни и мера безбедности.⁴⁹ Истим је предвиђен једнак положај затвореника и затвореница, предвиђајући да истима припада право на смештај, право на хигијену и одећу, право на рад и друге активности, право на исхрану, право на здравствену заштиту, право на стручну обуку и образовање осуђеника, верска права, право на спортске, рекреативне и друге активности, право на посете, преписку и пријем пакета.

Да законодавац не врши дискриминацију с обзиром на пол, јасно је из одредаба које прописују да изрази који се у овом закону користе за физичка лица у мушком роду подразумевају исте изразе у женском роду (члан 6). Водећи рачуна о различитостима

⁴⁹ Закон о извршењу казни затвора, новчаних казни и мјера безбједности "Службени лист Црне Горе", бр. 036/15 од 10.07.2015.

између лица лишених слободe, Закон предвиђа да мушка и женска лица издржавају казну одвојено. Осуђенице се у заводу смештају у заједничке просторије, при чему су за труднице и породиље обезбеђене посебне просторије, односно, смештене су одвојено од осталих затвореница (члан 27). Посебна пажња се поклања очувању репродуктивног здравља жена и бризи о трудницама и породиљама, чија су права, у погледу здравствене заштите, детаљно регулисана у делу закона под називом здравствена заштита затвореница (члан 50). Најпре, завод је уређен тако да се осуђеницама за време трудноће, порођаја и после порођаја може пружити нега која одговара њиховом стању, а новорођеној деци нега за њихово правилно развијање. То би подразумевало и организовање посебних просторија ради обезбеђења додатне неге. Затвореница се на порођај упућује у здравствену установу чије услуге су обухваћене обавезним здравственим осигурањем. Међутим, поштујући жеље затворенице, лице које руководи затвором, може јој одобрити да се породи у здравственој установи чије услуге нису обухваћене обавезним здравственим осигурањем. У том случају, трошкови порођаја, превоза и обезбеђења затворенице породиље падају на њен терет. Посебне погодности предвиђене су и у оквиру права на исхрану и права на рад. Храна у дому за осуђене породиље спрема се одвојено за осуђенице, а одвојено за децу, у складу са консултацијама обављеним са лекаром (члан 44). Што се тиче права по основу рада, предвиђено је да се, на услове раде трудница и породиља, сходно примењују општи прописи о раду.

Закон регулише и могућност да се почетак извршења казне затвора одложи на молбу лица лишеног слободe, из разлога предвиђених законом. Што се тиче жена осуђеница, предвиђено је да ако је осуђено лице жена која има дете млађе од годину дана или трудница, може се одложити извршење казне затвора до тренутка када дете наврши годину дана. Наглашено је да се може се извршење казне може одложити само на основу налаза и мишљења вештака медицинске струке, при чему трошкови вештачења падају на терет осуђенице (члан 18). Решење по молби за одлагање извршења казне доноси председник суда, а до доношења решења по молби, одлаже се извршење казне (члан 19)

IV НАЦИОНАЛНОПРАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ОСУЂЕНИЦА

Права лица лишених слободe заштићена су и на унутрашњем нивоу. Наша држава у претходном периоду приступила је већем броју међународних конвенција које су, након

ратификације, постале део нашег позитивног законодавства и могу се непосредно примењивати. Поред ових извора, постоје и чисто национални извори донети од стране наше државе, који су посвећени заштити права лица лишених слободе непосредно или на посредан начин. Кроз правне изворе који су донети у овој области, тежи се стварању правног оквира који ће омогућити да положај лица лишених слободе прати достигнуте стандарде у овој области.

За разлику од међународних оквира, у домаћем правном систему нема извора посебно прилагођених женама и донетих искључиво ради урађења права и положаја жена. Питање положаја жена и њихових специфичних потреба уређује се, у оквиру постојећих закона, путем одговарајућих одредби на начин да се гарантује поштовање начела забране дискриминације или се у случају специфичних потреба жена доносе посебне одредбе прилагођене само женама. На челу нашег домаћег правног оквира јесте свакако Устав Републике Србије⁵⁰, затим следи Кривични законик⁵¹, Законик о кривичном поступку⁵² и Закон о извршењу кривичних санкција као и Породични закон⁵³.

1. Устав Републике Србије

Највиши правни акт у нашој држави јесте Устав Републике Србије. Њиме су прокламоване гаранције свих људских и мањинских права, почев од грађанских и политичких права, затим економских, социјалних и културних права, до тзв. права треће генерације, због чега се овај документ и сматра примарним извором права у нашој држави.

Значајно је напоменути да се уставне гаранције могу применити и у односу на лица лишена слободе, шта више, читав један део Устава посвећен је допунским правима која се гарантују лицима која су лишена слободе или су учесници у кривичном поступку. У даљем тексту рада, биће издвојене уставне одредбе које су посвећене заштити положаја жена у Републици Србији.

Међу уставним правима, гарантовање равноправности жена и мушкараца и тенденција ка политици једнаких могућности, представља основну претпоставку и услов

⁵⁰ Устав Републике Србије, Службени гласник РС» бр. 98/2006, 16/2022.

⁵¹ Кривични законик ("Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019).

⁵² Законик о кривичном поступку ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука УС и 62/2021 - одлука УС).

⁵³ Породични закон ("Сл. гласник РС", бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015).

остваривања свих других слобода и права без дискриминације, односно без утицаја друштвених очекивања везаних за родне улоге (члан 15).

Од значаја јесте и начело забране дискриминације које подразумева да су сви једнаки пред Уставом и законом, као и да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета. Гарантовање равноправности грађана и грађанки, с обзиром на припадност полу, уједно укључује и брачни статус, породични статус, материнство, родитељство и сексуалну оријентацију. Ова група права тесно је повезана са правима на приватност са једне стране, основним личним правима (правом на слободу избора, општом уставном гаранцијом равноправности мушкарца и жене, правом на живот и др.) са друге стране и низом репродуктивних права, са треће стране. Реч је, дакле, о веома осетљивој и по много чему комплексној области људских права која су посебно важна за статус жене у заједници.⁵⁴

Корпусом права гарантованих Уставом обухваћена су још и права на рад и у вези са радом, право на образовање, право на заштиту здравља и право на социјалну помоћ и заштиту.⁵⁵ Дискриминација по основу пола у овим областима није ретка појава, те овако прокламована права представљају могућност да се иста сведе на минимум.

Како би држава омогућила пуно уживање људских права под једнаким условима, она има право, али и обавезу да предузима посебне мере за постизање равноправности, које су неопходне за остваривање, те заштиту и напретак лица или групе лица које се налазе у неједнаком положају.⁵⁶

Држава је у обавези (или би требало да буде) да, према женама које су лишене слободе, сва напред наведена права, одржи у животу током извршења мере или казне коју им је одредила, те да према њима поступа човечно, а све са циљем уважавања достојанства њихове личности и других основних друштвених вредности (члан 28).

⁵⁴ Пајванчић М., *Устав и равноправност полова*, Међународни и домаћи правни оквир женских људских права и родне равноправности, Клинички програм обуке за заштиту права жена, Ниш 2007. године, стр. 23.

⁵⁵ *Ibid*, стр. 27-28.

⁵⁶ *Ibid*, стр. 25.

2. Закон и извршењу кривичних санкција

Основни извор права лица лишених слободe свакако је Закон о извршењу кривичних санкција. Реч је о правном акту од чијег извршења зависи реализација људских права лица лишених слободe, укључујући самим тим и жене, као посебно осетљив део затворске популације.

Овим законом уређује се, ако посебним законом није другачије одређено, поступак извршења кривичних санкција према пунолетним лицима, права и обавезе лица према којима се извршавају кривичне санкције, организација Управе за извршење кривичних санкција, надзор над њеним радом, извршење санкција изречених за привредне преступе и прекршаје, одузимање имовинске користи прибављене кривичним делом или привредним преступом и примена мере притвора (члан 1).

Закон о извршењу кривичних санкција шести део посвећује правима осуђеника. У наставку рада, у петој глави, биће изложен преглед права лица лишених слободe предвиђен ЗИКС-ом, са посебним освртом на права жена лишених слободe које су уједно и труднице, односно који се мајке. Оно што бих напоменула јесте да, како закон не би био превише обиман и оптерећен детаљима, законодавац је права из овог закона детаљније регулисао бројним правилницима и уредбама, те ће због тога паралелно бити дат и њихов приказ кроз овај део рада.

3. Кривични законик

У циљу обезбеђења и заштите најзначајнијих друштвених добара и вредности у свим савременим државама посебно место, улогу и значај има кривично право. Оно кроз систем законских прописа одређује поједина кривична дела и систем кривичних санкција у циљу сузбијања и спречавања вршења кривичних дела. То значи да се закон, јавља као основни, формални извор кривичног права који извире из уставних норми.⁵⁷

Кривични законик Републике Србије предвиђа могућност изрицања казне затвора, односно односно лишења слободe извршилаца кривичних дела, одредбама члан 43, став 1, тачка 1 и 2. Казна лишења слободe представља најстрожију казну у правним системима готово свих држава, с обзиром на то да се њоме ограничавају људска права у највећој

⁵⁷ Јовашевић Д., *Споредно кривично законодавство у Републици Србији*, Војно дело, вол. 71, но. 7, пп. 90-101, 2019, дои: 10.5937, стр. 90.

мери. Међутим, у оквиру савремене правне државе, све чешће се тежи да се њена примена ограничи кроз увођење такозваних алтернативних санкција. Једна од најзначајнијих алтернативних санкција, која, у неку руку, представља и модалитет казне затвора, када су у питању жене осуђенице, свакако јесте могућност извршења изречене казне затвора до једне године у просторијама у којима осуђени станује (кућни затвор). У односу на осуђенице, овај вид санкције има низ погодности, пре свега оних које се односе на остваривање њихове улоге у оквиру породице.⁵⁸

Значај Кривичног законика у погледу регулисања положаја лица лишених слободе, може се сагледати и кроз инкриминисање одређених кривичних дела, попут кривичног дела изнуђивања исказа (члан 136. КЗ) и кривичног дела злостављање и мучење (члан 137. КЗ), чије су жртве управо, најчешће, ова лица.

4. Законик о кривичном поступку

Материја кривичног поступка регулисана је Закоником о кривичном поступку (у даљем тексту ЗКП).

Као и сваки кривичнопроцесни субјект и окривљени, као елементе свог положаја у кривичном поступку, има одређена права, од којих је најважније право на одбрану, које укључује низ посебних права⁵⁹, као и одређене дужности⁶⁰.

⁵⁸ Поређења ради, Кривични законик Републике Српске је још рестриктивнији при регулисању ове врсте алтернативне кривичне санкције. Овакав закључак произилази из одредбе у којој се наглашава да се казна затвора до једне године може, изузетно, извршити и у просторијама у којима осуђени станује (кућни затвор), при чему је ова изузетна могућност ограничена, не само природом кривичног дела, као што је то случај у нашој држави, већ и одређеним личним карактеристикама и приликама учиниоца. Наиме, овакав начин извршења казне затвора суд може одредити учиниоцу који је стар или изнемогао, тешко болестан, инвалидно лице, *трудна жена, самохрани родитељ малолетне деце*, под условом да се може очекивати да ће се и на тај начин постићи сврха кажњавања и под условом да је учинилац са тим сагласан.

⁵⁹ Чланом 68. ЗКП-а, прописано је да окривљени има право да: 1) у најкраћем року, а увек пре првог саслушања, подробно и на језику који разуме буде обавештен о делу које му се ставља на терет, о природи и разлозима оптужбе, као и да све што изјави може да буде коришћено као доказ у поступку; 2) ништа не изјави, ускрати одговор на поједино питање, слободно изнесе своју одбрану, призна или не призна кривицу; 3) се брани сам или уз стручну помоћ браниоца у складу са одредбама овог законика; 4) његовом саслушању присуствује бранилац; 5) у најкраћем могућем року буде изведен пред суд и да му буде суђено непристрасно, правично и у разумном року; 6) непосредно пре првог саслушања прочита кривичну пријаву, записник о увиђају и налаз и мишљење вештака; 7) му се осигура довољно времена и могућности за припремање одбране; 8) разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ.

⁶⁰ Чланом 70. ЗКП-а, прописано је да је окривљени је дужан да: 1) се одазове на позив органа поступка; 2) обавести орган поступка о промени адресе пребивалишта или боравишта, односно о намери да промени адресу пребивалишта или боравишта.

Како се све дужности осуђеног сагледавају кроз неопходност његове доступности ради несметаног вођења кривичног поступка, законодавац је прописао мере за обезбеђење присуства окривљеног.⁶¹ Најрепресивнија мера за обезбеђење присуства окривљеног је мера притвора чија је суштина привремено лишавање слободе окривљеног, преваходно у процесне сврхе.⁶² Сматра се да је притвор „један од најтежих захвата у право човека на слободу и личну сигурност“, па је „самим тим, врло сложено питање у коме се „тестирају“ уставним и законским нормама загарантована основна права и слободе човека.“⁶³ Сагледано са аспекта основних људских права жена лишених слободе, од посебног су значаја одредбе ЗКП-а којима се прописује да се, у току притвора, не сме се вређати личност и достојанство истих, те одредбе о корпусу права која им припадају упркос овом виду ограничења слободе. Такође, законом је дефинисано правило да у истој просторији неће бити затворена лица различитог пола, чиме је уважен физички интегритет жена осуђеница и спречене потенцијално наносење нематеријалне штете истима.

5. Породични закон

Породични закон уређује породичне односе у Републици Србији. Будући да ови односи не престају са лишењем слободе, он се посредно односи и на положај лица лишених слободе. Значај Породичног закона за положај жена лишених слободе преваходно се огледа у обављању родитељског права у периоду лишења слободе и боравку детета у установи за лишење слободе у којој се налази мајка.

Одредбама члана 61 Породичног закона, предвиђено је да право детета на одржавање контаката са родитељем са којим не живи. Овако прокламовано право детета, не би требало да промени чињеница да се мајка налази у затвору на одслужењу казне. Деца чији су родитељи у затвору имају иста права као и остала деца и не треба дозволити њихову дискриминацију по питању остваривања појединих права, као што је управо право на контакт са родитељима који су у затвору, под изговором да затвор није добро окружење

⁶¹ Чланом 188, као мере које се могу предузети према окривљеном за обезбеђење његовог присуства и за несметано вођење кривичног поступка, предвиђене су: 1) позив; 2) довођење; 3) забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посеђивања одређених места; 4) забрана напуштања боравишта; 5) јемство; 6) забрана напуштања стана; 7) притвор.

⁶² Ђурђић В., *Кривично процесно право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2015, стр. 384.

⁶³ Sijerčić-Čolić Н., *Krivično procesno pravo - Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje*, четврто изменjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, стр. 249.

за дете. Напротив, државе би требало да предузимају мере како би подстицале одржавање контаката деце и родитеља који су у затвору и поновно спајање породице. Приликом реализације овог права, неопходно је руководити се најбољим интересом детета (члан 6). Дефиниција појма „најбољи интерес детета“ није дата и од тумачења надлежних и сваког конкретног случаја зависи како ће се у конкретној ситуацији проценити постојање, односно непостојање истог.⁶⁴

V ПРАВА ОСУЂЕНИЦА ПРЕМА ОДРЕДБАМА ЗАКОНА О ИЗВРШЕЊУ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

1. Право на смештај

У Србији данас постоји само један казнено поправни завод за жене који се налази у Пожаревцу.⁶⁵ Реч је о пенитенцијалној установи полуотвореног типа која има три одељења и то – отворено, полуотворено и затворено одељење. Иако је полуотвореног типа, ова установа по архитектури и степену обезбеђења одговара стандардима установе затвореног типа, на који начин се извршење казне затвора када су у питању жене, у Србији спроводи у неадекватном типу установе.⁶⁶

Осуђенице су смештене у две зграде, које се налазе у заводском кругу: главну, двоспратну зграду и једну мању, приземну. Осуђенице које су разврстане у отворени третман смештене су у приземној згради, док су полуотворено и затворено одељење смештени у главној згради за смештај осуђеница. У главној згради за смештај осуђеница налазе се и блок у коме је пријемно одељење и блок у који се смештају прекршајно кажњене жене.⁶⁷

Приликом смештања осуђеника у спаваоне и заједничке просторије, морају се имати у виду узраст, личне особине и склоности, као и друга својства од којих зависи међусобни утицај и опасност од међусобног физичког и психичког угрожавања (члан 77). Законодавац нормира и да просторије у којима се казна издржава морају бити чисте и

⁶⁴ Дефиниција начела најбољи интерес детета, зависи од начина тумачења судова у сваком конкретном случају. за више видети: Ковачек-Станић, Г, "Autonomy of the child in contemporary family law", Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 3/ 2010, 144.

⁶⁵ Основана Уредбом о оснивању завода за извршење кривичних санкција у Републици Србији, "Сл. гласник РС", бр. 20/2006, 89/2009, 32/2010, 53/2011 и 11/2017.

⁶⁶ Костић М., Илић И., *op.cit.*, стр. 330. ⁽³³⁾.

⁶⁷ Ћопић С., Шаћири Б., *op.cit.*, стр. 32 ⁽⁵⁾.

суве, са довољном количином свежег ваздуха, проветрене и загрејане. Осуђеницима је потребно обезбедити довољно природног и вештачког светла, које ће омогућити несметано читање и рад. Просторно, спаваоница треба да буде уређена тако да на сваког осуђеног дође најмање осам кубних метара и четири квадратна метра простора, са адекватним санитарним уређајима и средствима за личну хигијену (члан 79).

Услови у казнено – поправном заводу у Пожаревцу су веома тешки, превасходно из разлога што се у женске пеналне установе мање улаже. Иако су предузете неке мере на одржавању и реновирању Завода, стање је и даље далеко од задовољавајућег. Собе за жене су различитих величина, капацитета од 6 до 14 кревета. Кревети су (сем у отвореном одељењу) на спрат, тако да су собе прилично скучене. Кревети су стари, метални, а оно што их мало оплемењује су шарени прекривачи, које су осуђенице саме шиле у кројачкој радионици. У свакој соби постоји онолико металних ормарића (касета) колико је кревета, у којима осуђенице држе своје личне ствари. Ормарићи су висине око пола метра и ширине и дубине по четрдесетак центиметара, што није довољно за држање личних ствари осуђеница, тј. одеће, обуће, средства за личну хигијену, хране коју добију у пакетима или купе у кантини и слично. Иако су прозори релативно велики, у собама у полуотвореном и затвореном делу нема довољно природног светла јер у собама има већи број кревета на спрат. Ситуација је боља у отвореном одељењу: има више светла, на прозирима су завесе и нема решетака. Зидови соба су окречени и у релативно добром стању, али се на местима виде трагови влаге. Плафони су у целом комплексу углавном у лошем стању. Свака соба има грејно тело (радијатор). На подовима је паркет, који је доста стар и неисхоблован, или линолеум.⁶⁸

Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора предвиђено је да се затвореницима обезбеђује заједничка просторија за дневни боравак која је опремљена довољним бројем столица за све затворенике, телевизијским и радио пријемником.⁶⁹ Ситуација је таква да у свим блоковима за смештај осуђеница постоје ТВ сала и просторија за пушење. Испред дневног боравака је решо на коме осуђенице могу да скувају кафу или чај, али ништа више од тога. Једино у отвореном одељењу осуђенице

⁶⁸ Ћопић С., Шаћири Б., *op.cit.*, стр. 32 ⁽⁵⁾.

⁶⁹ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, "Сл. гласник РС", бр. 110/2014, чл. 16.

имају малу чајну кухуњу са шпоретом и фрижидером. Просторије за дневни боравак, а посебно оне за пушење су махом у лошем стању (има влаге, опадају креч и малтер) и доста су хладне. У свим деловима смештаја постављене су телефонске говорнице, као и сандучићи за редовну пошту и за захтеве за поверљив разговор са управницом.

Требало би указати на чињеницу да су у казнено – поправном заводу у Пожаревцу ипак испоштоване одредбе закона којима се посебна пажња поклања особама са инвалидитетом и то тако што је прокламовано да исте имају право на смештај примерен врсти и степену њихових потреба. Наиме, 2011. године опремљен је и простор за смештај осуђеница са инвалидитетом. Просторије су сређене по свим стандардима када су у питању лица с инвалидитетом, односно постављен је посебан под, направљене су рампе и купатило је прилагођено потребама особа са инвалидитетом. Просторије су чисте и светле. Купљена су једна инвалидска колица.⁷⁰

2. Право на организовање слободног времена

Боравак у казненој установи подразумева низ ускраћености које затвореник мора да поднесе. Међу најзначајније депривације убрајају се: депривација слободе, ускраћеност од материјалних добара, ограничавање самосталности у одлучивању, губитак осећаја сигурности и депривираност од хетеросексуалних односа.⁷¹ Без обзира на то што међународни акти и домаћа регулатива настоје да детаљним нормирањем права затвореника анулирају негативно дејство казне лишења слободе, чини се да је то немогуће. Ипак, организовањем слободног времена, дејство поменутих и неких других депривација, може бити умањено у доброј мери. Заправо, слободно време у затвору је веома битан сегмент у раду с осуђеним лицима, јер преко њега се „ломи“ утицај неформалног и формалног затворског система.

Организовање слободног времена у пенитенцијарној установи има двојаки циљ. С једне стране, треба да утиче на одстрањивање околности које су у великом броју

⁷⁰ Ћопић С., Шаћири Б., *op.cit.*, стр. 33 ⁽⁵⁾.

⁷¹ Ковачевић М., *Права затвореника на контакт са спољним светом*, Београд, 2011, *Право – теорија и пракса*, стр. 67.

случајева довеле до извршења кривичног дела, а с друге стране, да спречи узроке који би довели до нарушавања дисциплине у установи.⁷²

Облици слободних активности и разоноде који се осуђеницама стављају на располагање могу бити различити и најчешће се испољавају кроз две основне врсте садржаја: спортске активности и друге слободне активности које не подразумевају физичко вежбање.

Када су у питању спортске активности, осуђеницама су на располагању вежбање у сали за аеробик, вежбе релаксације, кошарка, одбојка, стони тенис и шах. Постоји и могућност спровођења такмичења у поједним дисциплинама са основном сврхом побуђивања и интезивирања заинтересованости осуђеника и развијања здравог такмичарског духа.⁷³ Поред терена на отвореном, који није у најбољем стању, те захтева реконструкцију, у затвору постоје и просторије за рекреацију. Просторија за рекреацију коју користе жене из отвореног и полуотвореног одељења је у холу главне зграде за смештај осуђеница, док осуђенице у затвореном одељењу имају салу за рекреацију у склопу смештаја. Осуђенице могу једном недељено да користе салу за вежбање. Сала за рекреацију, коју користе осуђенице из полуотвореног и отвореног одељења, је једна дуга и уска просторија. На поду је паркет који је стар и неисхоблован. Зид је до пола офарбан масном фабром, а друга половина је прелепо осликана морским мотивима – то су урадиле саме осуђенице и делује веома опуштајуће. Струњаче су веома старе, постоји и сто за стони тенис, али који није у употреби, а других справа за вежбање нема.⁷⁴ Последњих година све је присутнији проблем незаинтересованости и пасивности осуђеница за ангажовањем у спортским активностима, што представља последицу недовољног ангажовања управе завода, како у погледу мотивисања осуђеница да се укључе у овакве врсте активности, тако и у погледу спремности да улажу средства у опрему која је потребна да би исте уопште и могле бити реализоване.

Поред спортских активности, у слободно време осуђенице могу да користе просторију за слободне активности, тзв. везерај (везење, штрикање, хеклање, сликање и слично) и библиотеку. Сала за слободне активности је велика и добро осветљена. У њој се

⁷² Константиновић-Вилић С., Костић М., *Пенологија*, Ниш, 2011, Центар за публикације правног факултета, стр.176.

⁷³ Атанацковић Д., *Пенологија*, Београд, 1988, Завод за уџбенике и наставна средства .

⁷⁴ Ћопић С., Стевковић Љ., Шаћири Б., *op.cit.*, стр. 56 ⁽³⁾.

могу наћи боје за сликање и цртање, материјал за прављење накита и других предмета, хеклање, одећа за драмску секцију, радови осуђеница, слике, предмети прављени од текстила, дрвета и других материјала. Завод има и своју библиотеку са довољним бројем књига различитих жанрова.⁷⁵ Предвиђа се да библиотека завода за жене броји око 4 500 књига. Мимо тога, осуђенице могу набављати књиге, часописе и друга средства јавног обавештавања издата, односно произведена у земљи и иностранству.⁷⁶

У заводу се, по потреби, организује драмска секција, а раније је постојао и хор који је водила једна од осуђеница, што упућује на закључак да се ради о ад хоц организованим, а не стално доступним активностима. Када је у питању културно-забавни живот, у заводу се редовно организују приредбе и гостовања разних извођача – фолклорних, музичких, позоришних и слично. Приредбе и друге манифестаје се организују у свечаној сали. Свечана сала има велику бину са завесама и петнаестак редова столица, светла је и топла. Биоскоп тренутно не ради, јер је опрема за пројекције застарела, али се филмови повремено пуштају на ДВД и то у сали за аеробик.⁷⁷

3. Право на исхрану

Установа је у обавези да свим затвореницима обезбеди адекватну исхрану. Завод у свом саставу нема кухињу намењену за припрему хране. Храна се допрема из КПЗ Пожаревац у наменским посудама, а по пријему се врши узорковање и контрола квалитета од стране лекара. Осуђеницама се оброци служе три пута дневно у трпезарији, која је смештена у дворишној згради. Такође, стално им је на располагању пијаћа вода. Јеловник је видно истакнут у трпезарији и постоје јеловници за дијабетичаре, дијетални, верски за припаднике муслиманске вероисповести и регуларни јеловници. При чему треба истаћи да у сачињавању самих јеловника учествују лекари како би се очувало добро здравље осуђеница. Са јеловником за следећу недељу затвореници се упознају раније.⁷⁸

Увидом у извештај о посети Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, може се јасно видети да исте изразиле незадовољство поводом квалитета, разноврсности и

⁷⁵ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *op. cit.*, чл. 39⁽⁶⁹⁾.

⁷⁶ Нпр. у КПЗ-у, осуђенице свакодневно добијају дневни лист Политика. Уколико, пак, желе да читају неку другу дневну, недељну или месечну штампу, осуђенице морају на њу да се претплате.

⁷⁷ Ћопић С., Стевковић Љ., Шаћири Б., *op. cit.*, стр. 57⁽³⁾.

⁷⁸ Закон о извршењу кривичних санкција, *op. cit.*, чл. 82⁽²⁾.

количине оброка које добијају приликом одслужења казне затвора на коју су осуђене. Наиме, жене са којима је обављен разговор су у погледу исхране навела да су оброци празни и количински недовољни и да у њима недостаје месо. Према њиховим наводима, свеже поврће је заступљено у недовољним количинама, а воће добијају с времена на време.⁷⁹ Млеко добијају само осуђенице којима га је због терапије преписао лекар. Такође, старије жене сматрају да храна у Заводу није у потпуности одговарајућа за њих. Жене које немају средстава да саме набављају млечне производе и друге додатке у исхрани тешко подносе затворску храну.⁸⁰

Осуђенице храну добијају и у пакетима, а могу да је купе и у кантини. Правилником о кућном реду, предвиђено је да се намирнице затворенику могу достављати и пакетима, с тим да морају бити фабрички упаковане. Изузетно, дозвољава се пријем другачијих намирница, које се морају употребити истог дана. У склопу трпезарије налази се и кантина која је организована као посебна продавница у којој могу да се купе разни прехранбени производи, средства за хигијену, цигарете и тако даље. Приликом снабдевања кантине, уважавају се оправдани захтеви затвореника. Такође, Правилником о кућном реду прописано је да се затвореници могу о свом трошку, радним даном, два пута недељно снабдевати намирницама у затворској кантини.⁸¹

Према извештају о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, цене су биле у нивоу уобичајених тржишних цена у продавницама, али од како се променио добављач за заводске кантине, те цене су приметно веће од уобичајених тржишних цена у продавницама. Осуђенице су у погледу снабдевености артиклима у кантини навеле да је релативно добар асортиман производа мада су поједине осуђенице истакле да би било лепо кад би било више сухомеснатих производа различитих произвођача. Код осуђеница преовлађује утисак да су цене више у односу на тржишне цене у продавницама. Лица запослена у кантини су потврдила да су неки артикли заиста доста скупљи него у продавницама.⁸²

⁷⁹ Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица, "Сл. гласник РС", бр. 66/2015, чл. 33, изричито предвиђа да се затвореницима најмање пет пута недељно обезбеђује свеже воће и поврће. Ово је један од бројних примера разлика закона и пенолошке стварности (⁷⁹).

⁸⁰ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, Мониторинг Завода за извршење кривичних санкција, Београд 2013. године, стр. 26.

⁸¹ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *op. cit.*, чл. 35 (⁶⁹).

⁸² Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op. cit.*, стр. 28 (⁸⁰).

Ова правила омогућавају, наизглед, адекватну исхрану затвореника. Најпре, прописан је довољан број obroка чију контролу обавља здравствено особље, а затвореницима је дозвољено да исхрану прилагоде својим потребама - куповином намирница у кантини или кроз пакете које добијају. Међутим, не може се спорити да у реалности није све баш тако. С једне стране, мора се указати на то да се из понуде хране коју жене добијају јасно види да су ускраћене и за основне животне намирнице јако често, као и да се због наведених високих цена појединих производа у кантини, које су веће од уобичајених тржишних цена, осуђенице доводе у неравноправан положај, с обзиром да немају могућности избора на којим местима ће куповати основне производе.

4. Право на посете и социјалне контакте

Одредбе међународних докумената, као и домаћа регулатива, нормирају право затвореника на одржавање непрекинуте комуникације са спољним светом. Одржавање контакта са лицима ван затвора требало би да допринесе успешном реинтегрисању осуђеника у слободно друштво по окончању издржавања казне. Истовремено, везе са спољним светом и информисаност о актуелним збивањима омогућавају безболније подношење депривација које боравак у казненој установи неминовно намеће.

Зарад очувања контакта са спољним светом и остварења својих права, осуђеницима је зајемчено право на несметану преписку. Исто тако, наш законодавац констатује да се надзире преписка затвореника у заводима затвореног типа, као и затвореника распоређених у затворена одељења, с тим што није прецизиран разлог вршења ове контроле.⁸³ Може се претпоставити да се надзор над преписком врши у циљу спречавања евентуалних злоупотреба овог вида комуницирања, те ради умањивања ризика од бекства. На поменуте одредбе надовезују се оне које предвиђају могућност ускраћивања дописивања за осуђенике распоређене у затворене заводе и затворена заводска одељења, а у случају када безбедносни разлози то захтевају. Потребно је имати у виду, да се све пошилике примају и прослеђују путем заводске управе, што може довести до значајног пролонгирања у одвијању овог вида комуникације.⁸⁴ Упркос потешкоћама које се могу јавити у току преписке, треба напоменути да иста има велики морални значај за

⁸³ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 87.

⁸⁴ М. Ковачевић, *op.cit*, стр. 72⁽⁷¹⁾.

затворенице зато што им пружа могућност да уз себе држе и изнова читају речи које су им драге особе написале. Поред неформалне комуникације, затвореницама је дозвољено неограничено комуницирање у писменој форми, са браниоцем, пуномоћником, надлежним органима и међународним организацијама за заштиту људских права.

Телефонирање представља још један начин за одржавање контакта са блиским људима ван казног завода. Узевши у обзир да у Републици Србији постоји само један затвор за жене и да је исти смештен у Пожаревцу, јасно је да ће се неретко десити да затворенице буду доста удаљене од места свог пребивалишта, а самим тим и од најближих који, услед недостатка новчаних средстава за путовање до завода, бивају спречени да исте посете. Телефонирање се врши преко телефонских говорница, које обезбеђује завод у довољном броју, према броју осуђеница, а које су постављене испред сваког блока. Трошкови истог падају на терет затвореница и могу трајати најдуже десет минута. Телефонирање се обавља на основу распореда који се унапред објављује.⁸⁵ Оно што се закључује према подацима из Извештаја јесте да је у КПЗ за жене у Пожаревацу отежано остваривање права на телефонирање, јер поједине телефонске говорнице имају техничке недостатке, а картице су скупље у односу на цене картица на тржишту.⁸⁶

Када је реч о посетама, одредбама ЗИСК-а нормирано је право на посете брачног друга, деце, родитеља, усвојеника, усвојитеља и осталих сродника у правој линији и у побочној линији до четвртог степена крвног и тазбинског сродства, као и хранитеља, храњеника и старатеља линији закључно са четвртим степеном. Такође, управнику затвора дато је право да одобри посете и другим лицима.⁸⁷ Учесталост посета зависи од типа завода и одељења у коме се издржава казна, тако да се број истих креће у распону од једне посете месечно до једне недељно, док се трајање посете ограничава на један час.⁸⁸

КПЗ у Пожаревцу, у приземљу управне зграде, поседује две просторије за посете. Просторија за ненадзиране посете, које трају два сата, чиста је и пространа. Не постоје никакве баријере између осуђеница и посетилаца. У просторији постоји бифе у коме може да се купи пиће и кафа. Друга просторија је скромније опремљена. Пространа је, али од опреме има само пулт и столице, где са једна стране пулта седе осуђенице, а са друге

⁸⁵ Правилник о кућном реду казно-поправних завода и окружних затвора, *op.cit.*, чл. 42⁽⁶⁹⁾.

⁸⁶ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit.*, стр. 51⁽⁸⁰⁾.

⁸⁷ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 90⁽²⁾.

⁸⁸ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 93⁽²⁾.

посетиоци. Просторија је намењена надзираним посетама у трајању од један сат и посетама браниоца. Осуђенице са којима је обављен разговор нису имале примедбе на остваривање права на посете.⁸⁹

ЗИКС у односу на право на посете предвиђа још једну могућност, а то је боравак у посебној просторији, једном у три месеца са брачним другом, децом или другим блиским лицем⁹⁰ најмање три часа.⁹¹ Посебна просторија у којој се обављају посете у трајању од три сата налази се у продужетку управне зграде према улазу у затворски круг и има два улаза. Један од улаза је за осуђенице које у просторију улазе директно из круга. Просторија је површине око 15m². Чиста је, окречена и осветљена, опремљена столом, столицама, троседом, телевизором, тепихом и завесама. У издвојеном делу постоји мала кухиња опремљена шпоретом. Купатило је велико и има сву потребну санитарну опрему. Целокупна опрема у просторији је очувана и одржавана.⁹²

5. Право на радно ангажовање

Посебну пажњу током издржавања затворске казне треба посветити програму поступања у области рада и упошљавања осуђених лица као значајном фактору за њихову ресоцијализацију. Затворски рад постоји од настанка затвора, при чему се, у оквиру његовог историјског развоја, могу уочити две фазе и то: казнени затворенички рад, у коме је рад затвореника имао за циљ интензивирање и додатак казни и неказнени рад затвореника, у коме рад постаје начин поступања према затвореницима, саставни део третмана и помоћ осуђеном лицу на путу за ресоцијализацију и успешнију реинтеграцију у друштво.⁹³

Значај рада осуђеника препознат је и од стране нашег законодавца. Према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција рад осуђених лица чини саставни део програма поступања, а његова сврха је стицање, одржавање и повећање радних способности осуђеног лица, његових/њених радних навика и стручног знања како би им се

⁸⁹ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit*, стр. 49⁽⁸⁰⁾.

⁹⁰ Под блиским лицем подразумевају се лица која је затвореница навела као посетиоце.

⁹¹ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 94⁽²⁾.

⁹² Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit*, стр. 79⁽⁸⁰⁾.

⁹³ Тањевић Њ., *Право на образовање и рад осуђеника - раскорак између потребе и могућности*, Београд, 2009, Трендови у пословању, стр. 10.

омогућили услови за успешну реинтеграцију. Рад осуђених лица је саставни део програма поступања. Наш законодавац је предвидео и да врста посла коју ће осуђено лице обављати одређује се према његовим/њеним психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама и могућностима завода.⁹⁴ При томе, осуђено лице може да се упосли на пословима у заводу или изван њега.⁹⁵ Међутим, поставља се питање, на којим пословима се осуђенице радно ангажују у затворским установама, и на који начин је реализовано ово законом гарантовано право.

У заводу за жене, осуђенице се радно ангажују у кројачкој радионици, на изради накита, домаћој радиности, чишћењу ораха, изради папирне галантерије, кутија, играчака и слично, потом, у трпезарији, на уређењу дворишта, у башти и пластенику. При том, осуђенице које раде у кројачкој радионици и на другим мануелним пословима (израда накита, папирне галантерије, играчака и слично) раде у радном погону. Изван завода, пак, осуђенице се ангажују на економији у Забели, у градској чистоћи на чишћењу и уређењу јавних површина и у хладњачи у Браничеву, селу поред Пожаревца, на одабиру воћа.

Осуђенице које су радно ангазоване имају сва права из радног односа, с тим што им се време проведено на раду током боравка у затвору не урачунава у радни стаж. Раде обично око 4,5-5 сати дневно, а имају право на боловање, дневни, недељни и годишњи одмор, као и на породилско одсуство. Зарада износи 20% од просечне плате у Србији и то за пун фонд сати. Прековремени рад плаћа се 50% више. Од зарађеног новца на месечном нивоу, 30% се ставља на штедњу, а са остатком новца осуђеница може да располаже.⁹⁶

Примена радног третмана, заправо, представља саму срж решавања проблема ресоцијализације и реинтеграције осуђених жена јер стицање радних навика и њихово оспособљавање за одређене врсте занимања, подразумева истовремено стварање подлоге за лакше проналажење посла на слободи, самим тим и стицање материјалних средстава за живот, те смањење могућности чињења нових кривичних дела.

6. Право на здравствену заштиту

Након лишења слободe, држава у потпуности преузима бригу за здравље затвореника. Потребно је да држава предузме активне радње у циљу превенције и лечења

⁹⁴ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 98 ⁽²⁾.

⁹⁵ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 101 ⁽²⁾.

⁹⁶ Ћопић С., Стевковић Љ., Шаћири Б., *op. cit*, стр. 48 ⁽³⁾.

болести, а све из разлога што је недопустиво да лишење слободе има последице које се огледају у погоршању здравственог стања, било физичког или психичког. У наставку рада биће дат детаљнији приказ просторног уређења и организације здравствене заштите, али и самог начина пружања исте затвореницама.

6.1. Просторије у којима се пружа здравствена заштита

Завод треба да обезбеди осуђеном све потребне услове за остваривање здравствене заштите која је утврђена Законом. Начин организације простора у коме се пружа медицинска нега и помоћ осуђеницама организује се у амбуланти, која се налази у засебној згради унутар заводског круга. Њу чине општа, стоматолошка и гинеколошка ординација, и стационар.⁹⁷

Гинеколошка ординација је смештена у посебном делу зграде, где је смештај за труднице и мајке са децом. Површине је око 10м² са основним, веома скромним намештајем који не одговара здравственим стандардима, столом за прегледе, који је у веома лошем стању, и параваном. У њој се обавља гинеколошки преглед и узимају брисеви. У заводу не постоји апарат за ултразвук и колпоскопију, те за све сложеније прегледе осуђенице морају да траже да иду ван завода.

Што се тиче стоматолошке ординације, чини је једна просторија, површине око 15 м², налази се приземљу објекта стационара, у затвореном делу завода. У добром је стању, хигијена је добра, влага није присутна. У стоматолошкој амбуланти се налази уредно сложена картотека стоматолошких картона. Опремљена је следећом медицинском опремом и уређајима: зубарском столицом, турбином, сувим стерилизатором и сетовима инструмената и зубних кљешта.⁹⁸ Међутим, неспорно је да иста није у довољној мери снабдевена потребним материјалном и инструментима, као и да је неопходно остварити додатна улагања.

Стационар чини једна зграда, налази се у затвореном делу Завода, у добром је стању, хигијена је добра, влага није присутна. Стационар за осуђена лица се налази у приземљу и на првом спрату зграде, с тим што се у приземљу налазе 4 амбуланте (две амбуланте лекара опште праксе, соба за интервенције и стоматолошка амбуланта) као и

⁹⁷ Ћопић С., Стевковић Љ., Шаћири Б., *op. cit*, стр. 53 ⁽³⁾.

⁹⁸ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit*, стр. 58 ⁽⁸⁰⁾.

две болесничке собе, те помоћне просторије – чајна кухиња, магацин, чекаоницу, санитарне просторије и „соба за неговатељицу“⁹⁹. Поред тога, стационар има и две болесничке соба са 7 кревета. Постоји соба за смештај лица са телесним инвалидитетом (са два кревета), не постоји посебна соба за смештај душевно оболелих лица (лица са менталним потешкоћама). Собе су у добром стању, хигијена је добра, влага није присутна, не осећа се непријатан мирис, постељина је чиста. Стање опреме је задовољавајуће, али је неопходно да се набави додатна опрема.¹⁰⁰

6.2. Начин третмана осуђеница

Према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција, током издржавања казне затвора, свако осуђено лице има право на здравствену заштиту, која се обезбеђује у заводу, а уколико у заводу не може да се пружи одговарајућа здравствена заштита, онда се осуђени упућује у Специјалну затворску болницу у Београду или другу здравствену установу.¹⁰¹

У Заводу за жене се пружа основна здравствена заштита, односно омогућено је предузимање тачно одређених медицинских интервенција: лекарски прегледи лекара опште праксе са ЕКГ прегледом по потреби, специјалистички лекарски прегледи неуропсихијатра и специјалисте за гинекологију и акушерство, превијање, примена ампулиране терапије, инхалациона терапија, одређивање шећера у крви, узимање крви и урина за лабораторијске анализе које се врше изван Завода, микроскопски преглед и одређивање степена вагиналне чистоће (секрета), узимање узорака за ПАПА тест (скрининг за промене на грлићу материце), а сам тест се изводи изван Завода.

Лица лишена слободе се упућују на лечење или интервенцију ван Завода у оближњу здравствену установу, у случајевима тежих акутних обољења која се не могу збринуту у оквиру постојећих могућности за здравствену заштиту у Заводу. У принципу, ради се о повредама које захтевају хируршко збрињавање и дијагностику, те о акутним хируршким обољењима, специјалистичким консултативним прегледима и дијагностици,

⁹⁹ У амбуланти Завода, као помоћно особље ангажују се осуђена лица. Неговатељица има свој смештај у посебној соби која се налази у објекту стационара, а друге ангазоване осуђенице – „спремачице“ проводе радно време у амбуланти, а смештене су са другим осуђеним лицима у објекту за смештај.

¹⁰⁰ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit.*, стр. 57⁽⁸⁰⁾.

¹⁰¹ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 113⁽²⁾.

физикалној терапији и рехабилитацији, те заштити трудних осуђеница, као и порођају. Упућивање ван Завода ради обезбеђивања здравствене заштите углавном функционише без проблема са јединственим заказивањем како би се на најрационалнији могући начин користили у извесној мери ограничени људски и технички ресурси за спровођење. Сарадња са Општом болницом Пожаревац перципирана је као коректна.¹⁰²

Сви медицински захвати предузимају се уз пристанак затвореника. Само у случајевима када одбијањем лечења или хране озбиљно угрози своје здравље или живот, примениће се медицинске мере које одреди лекар. Затвореника ће прегледати здравствени радник без присуства другог затворског особља, сем у изузетним случајевима, када здравствени радник захтева асистенцију чувара.¹⁰³

О здравственом стању осуђеника води се медицинска документација. Здравствени картон се отвара приликом пријема, прецизније, на првом прегледу. Исти се уредно воде, и у њих се уносе лекарски налази. Карактеристично је то да се у здравствене картоне осуђенице уноси и уредно чува и медицинска документација консултативних прегледа који су обављени у цивилним здравственим установама.¹⁰⁴ Здравствени картони се чувају у наменским фиокама – регистраторима које се налазе у лекарској ординацији и увид у исте, поред медицинског особља, имају и лица лишена слободе.¹⁰⁵

У установи у којој бораве жене лишене слободе, постоји и стоматолошка ординација у циљу омогућавања одржавања основне оралне хигијене и здравља затвореница. Стоматолошке услуге може пружати само доктор стоматологије, у складу са са општим прописима који уређују здравствену заштиту. У односу на општу здравствену заштиту затвореница, овде се јавља једна специфичност, а то је да се стоматолошке услуге могу пружати једино у оквиру казненог завода. Изузетак јесте у случају потребе за орално – хируршким интервенцијама, када је омогућено пружање стоматолошке заштите ван завода.¹⁰⁶

Правни оквир за пружање здравствене заштите задовољава стандарде који су о овом питању достигнути на међународном нивоу. Проблем се уочава у материјалним

¹⁰² Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit.*, стр. 62 ⁽⁸⁰⁾ .

¹⁰³ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 114 ⁽²⁾ .

¹⁰⁴ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *op.cit.*, чл. 25 ⁽⁶⁹⁾ .

¹⁰⁵ Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, *op.cit.*, стр. 55 ⁽⁸⁰⁾ .

¹⁰⁶ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *op.cit.*, чл. 32 ⁽⁶⁹⁾ .

недостацима који се огледају у недовољном броју здравственог особља и лекова. Ради превазилажења уочених недостатака, нужно је да држава уложи додатна материјална средства у ову област.

7. Право на образовање и стручно оспособљавање

Уколико погледамо резултате криминолошких истраживања узрочно-последичне везе између криминалитета и образовања, можемо увидети да важну улогу у реализацији основне сврхе кажњавања игра управо образовање. Наиме, ниско образовање, у садејству са другим криминогеним факторима, ствара погодније тло за развој криминалног понашања. Разлог томе је што образовање игра једну од кључних улога у животу сваког појединца. Едукација и учење од малих ногу помажу у изградњи моралних вредности и интелектуалних вештина, при чему се тако тка пут за даљи развој личности. Самим тим, образовање може бити и оружје које се користи за усмеравање осуђених лица у смеру супротном од онога на шта су исти навикли.

Имајући у виду значај образовног третмана у процесу ресоцијализације и реинтеграције осуђеника, Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије предвидео је да осуђени имају право на основно и средње образовање, који се, сходно прописима који уређују образовање, организују у заводу.¹⁰⁷ Ово школовање осуђеника се одвија по прописима и програмима као и свако друго школовање и оспособљавање одраслих лица на слободи. Након завршетка образовног програма, осуђеним лицима се издаје исправа о стеченом степену образовања. Са циљем да се заштити интегритет осуђеника и да се ни на који начин не доведу у питање валидност и вредност њиховог знања, законодавац је прописао да из исправа о стицању образовања не сме бити видљиво да је образовање стечено за време издржавања казне.¹⁰⁸ Не треба заборавити да је оваквим лицима итекако отежано да се поново укључе у живот на слободи, те им се на овај начин пружа прилика да почну изнова, без додатног осуђивања.

Наш законодавац је предвидео да завод може организовати и друге видове образовања осуђених. Самим тим, може да се говори о два облика образовања –

¹⁰⁷ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 122 (2) .

¹⁰⁸ *Ibid*, чл. 124

формалном и неформалом образовању, као и о стручном оспособљавању осуђеница током издржавања казне затвора.

Како показују подаци до којих се дошло истраживањем, у КПЗ за жене се не спроводи процес ни основног ни средњег образовања, већ само курс описмењавања за који се ангажују две учитељице. Као главни разлог неорганизовања образовног процеса наводи се недостатак новца, али и недовољна мотивисаност осуђеница за школовањем. При томе, завод има добар простор за реализовање образовних садржаја: велику и добро осветљену учионицу, са новим клупама, таблама и компјутерима, који, нажалост, нису у функцији, а учиниоца није у довољној мери искоришћена.¹⁰⁹

Поред курса описмењавања, у КПЗ за жене повремено се организују и други видови едукације осуђеница, кроз предавања и радионице. Предавања су махом била посвећена здравственим темама, а организују се на два нивоа: предавања која држе запослени из Завода за заштиту здравља из Пожаревца и предавања која организује лекар опште праксе која је запослена у заводу. Прва група предавања углавном је била посвећена репродуктивном здрављу жена, вирусу ХИВ и слично, а одазив осуђеница је био доста добар. Када је у питању друга група предавања, она је нешто специфичнија, јер у зависности од теме докторка одабере осуђенице које се позивају на предавање. Радионице са осуђеницама се, такође, реализују на два нивоа: радионице које воде запослени у заводу и то у оквиру службе за третман, и радионице које организују друге организације. У погледу радионица које осмишљавају и организују васпитачице из службе за третман, оне се баве разним темама, попут, емоција, асертивности, препознавања беса и слично. Када су у питању радионице које организују друге организације, примећује се да је, најчешће, радионице организовало Виктимолошко друштво Србије-ВДС.¹¹⁰

Стручно оспособљавање осуђеница реализује се кроз курсеве. У заводу се организују две врсте курсева: курсеви за које осуђенице добијају потврду о похађању и успешном завршетку курса (као што су кројачки или пекарски курс) и курсеви за које се такве потврде не добијају (на пример, курс повртарства и вртларства). При томе, једино је кројачки курс сталан, док се остали курсеви организују ад хоц. Да би осуђеница била укључена у један од курсева, предуслов је да има најмање завршену основну школу.

¹⁰⁹ Ћопић С, Стевковић Љ., Шаћири Б., *op.cit*, стр. 49⁽³⁾.

¹¹⁰ *Ibid*, стр. 50

Обуку спроводе две запослене инструкторке у заводу. Након обуке, организује се провера знања и додела потврда.¹¹¹

Ситуација у нашој држави, по питању овог третмана осуђеника, нажалост, није најповољнија. Наша земља прати негативне светске трендове, а доступни статистички подаци указују на чињеницу да се у затворима у Републици Србији налази велики број осуђених за које се процењује да им је потребно додатно образовање. Све је то последица чињенице да су, у установама за извршење кривичних санкција, материјални, просторни и кадровски услови за реализацију права на образовање, далеко од адекватних и задовољавајућих. Пренатрпаност затвора, недостатак простора, недовољно средстава за ангажовање стручног кадра и набавку потребне опреме и материјала само су неки од показатеља раскорака између правних норми и пенолошке стварности. С друге стране, ова идеја у пракси наилази на потешкоће и због става који према њој имају они који издржавају казне у затворским установама. Један од највећих проблема јесте немотивисаност осуђеника за укључивање у образовни процес. Бројни разлози утичу на ниску мотивисаност осуђених за поменуте програме, а најзаступљенији су: претходно негативно искуство у учењу, затворске околности у којима се одвија образовни процес, утицај неформалних група, старост и др. У складу са тим, може се рећи да „образовање у затвору не почива толико на ауторитету колико на пристанку који је веома тешко остварити у принудном и ауторитарном окружењу какав је затвор”¹¹².

8. Право на хигијену, одећу и обућу

Питање хигијене у затвору за жене је далеко специфичније у односу на установе у којима казну издржавају мушкарци. Потребне жене се зато морају решавати на прикладан начин и надлежни се не могу правдати недостатком новца, јер је код жена хигијена много директније везана за здравље. Пропуст да се обезбеде основне ствари и средства за хигијену може по себи представљати понижавајуће поступање, те сходно томе треба тежити да се испуне макар минимални услови у погледу поштовања овог права.

¹¹¹ *Ibid*, стр. 52

¹¹² Кнежић Б., Савић М., *Образовање у затвору: од права до реализације*, Београд, 2013, Андрагошке студије, стр. 103.

Осуђенице, у складу са Законом, морају одржавати личну хигијену, хигијену одеће, и просторија у којима борави, а завод је дужан да обезбеди прибор и средства за одржавање хигијене. У заводима се редовно контролишу хигијена осуђених и просторија у којима бораве (чл.81). Осуђенице саме одржавају хигијену у заводу. Оне саме чисте собе, заједничке просторије, трпезарију, радни погон и друге делове завода, а неке осуђенице су радно ангазоване на уређењу дворишта. Средства за личну хигијену осуђенице купују у кантини, добијају у пакетима, а оне које нису у могућности да саме обезбеде средства за личну хигијену, једном месечно добијају пакет од завода, који садржи два тоалет папира, сапун, пасту за зубе, пола килограма прашка за веш и пола литра шампона за косу.¹¹³ У вези са личном хигијеном, треба поменути и могућност коришћења услуга фризерског салона, у коме осуђенице могу да се шишају, фенирају и фарбају, али и могућност осуђеница да се шминкају и у заводу (не само приликом изласка у град) и да носе своју одећу што свакако представља позитиван корак у правцу хуманизације извршења казне лишења слободе.¹¹⁴

Наш законодавац регулише и право на бесплатну одећу, обућу, рубље и постељину, који су прилагођени месним климатским приликама, уз посебан нагласак да иста не сме деловати омаловажавајуће, нити понижавајуће за затворенице. Ако то захтева посао који обавља, осуђени има право на посебну радну одећу, обућу и опрему.

Ово питање детаљније је уређено Правилником о одећи, обући, рубљу и постељини осуђених лица. Овај правилник предвиђа да све осуђенице добијају одећу, обућу и рубље за зимски и летњи период. Летњу одећу, рубље и обућу за жене чине: мајица, блуза, сукња, панталоне, гаће, прслуче, чарапе и плитке ципеле, при чему је одећа бордо боје, обућа црне, док је рубље уобичајених боја. Што се тиче зимске одеће, рубља и обуће за жене, исту чине: сукња, панталоне, кошуља са дугим рукавима, зимска јакна, џемпер, поткошуља, гаће, прслуче, чарапе и дубоке ципеле. Правила у погледу боја идентична су онима која важе за летњу одећу, рубље и обућу (чл. 8-11).

¹¹³ При томе, добијени подаци показују да скоро трећина испитаница (31 или 27,0%) средства за личну хигијену добија само од завода. Како завод обезбеђује средства за личну хигијену само социјално угроженим женама, овај податак упућује на закључак да скоро једна трећина испитаница спада управо у ту категорију.

¹¹⁴ Ћопић С, Шаћири Б, *op.cit.*, стр. 36 ⁽⁵⁾.

9. Право на веру

Одредбом чл. 125 ЗИКС-а предвиђено је да осуђени има право: на верски обред; да држи и чита верску литературу; да га посети свештено лице или други верски службеник. Ако у заводу постоји довољан број осуђених исте вероисповести, на њихов захтев, управник завода ће дозволити свештеном лицу или другом верском службенику те вероисповести да их редовно посећује или да у заводу има редовну службу или наставу. Осуђени слободно одлучује да ли ће да присуствује верском обреду или посети свештеног лица, односно другог верског службеника. Верски обред обавља се у посебној, прикладној просторији завода. Време, трајање и начин коришћења верских права уређују се прописом о кућном реду завода (чл. 125).

Према досадашњим подацима, у завод долазе православни и католички свештеник, али не постоји посебна просторија за верске обреде, већ се они обављају у учионици или у сали за слободне активности (везерају).¹¹⁵

VI СПЕЦИФИЧНОСТИ У ПОГЛЕДУ ПРАВА ПОСЕБНИХ КАТЕГОРИЈА ЖЕНА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

Жене које се налазе у затвору се суочавају са специфичним проблемима по којима се разликују од мушкараца који се налазе на извршењу затворске казне. Услед релативно мале заступљености жена у осуђеничкој популацији, њихове специфичне карактеристике из којих произилазе и специфичне потребе за третманом, неретко бивају занемарене и недовољно истражене. Важно је нагласити да не можемо третмански деловати на ову популацију без сагледавања њихових биолошких и психолошких карактеристика, као и њихових специфичних потреба по којима се разликују од мушке осуђеничке популације, а према чијим је потребама затворски систем преваходно дизајниран.

1. Права затвореница – трудница

Позната је чињеница да у укупном криминалитету доминира криминалитет мушкараца у односу на криминалитет жена. Осим тога, и када врше кривична дела, жене углавном врше лакша кривична дела. Истраживања показују да се криминалитет жена у

¹¹⁵ Ђокић С., Шаћири Б., *op.cit.*, стр 59⁽³⁾.

Америци и Европи креће и варира од 5% до 25%¹¹⁶. Жене имају посебне захтеве и потребе у односу на мушкарце – затворенике па и начин поступања према њима треба да буде родно сензитиван. Ако говоримо о женама – трудницама, говоримо о једној квалификовано осетљивој групи жена, која има специфичне потребе и према којој треба применити специфичан третман поступања у затворским условима. Трудноћа и материнство представљају околности које налажу кадровска и техничка прилагођавања, али и стварање посебног приступа у третману осуђеница.

Крупан недостатак домаће легислативе је препознавање специфичних потреба појединих категорија лица лишених слободе, па тако и жена. Такође, у подзаконској регулативи нема посебних одредаба које се односе на жене осуђенице, иако специфичност ове категорије захтева посебну регулативу, која уважава потребе жена. Самим тим, Закон о извршењу кривичних санкција, као правни акт који гарантује права свих лица приликом извршења кривичних санкција, али и садржи неколико одредби којима се гарантују посебна права трудницама на издржавању казне затвора, као посебно осетљивој групи затвореница, јесте примарни акт којим се уређују питања из ове области.

Прва одредба Закона о извршењу кривичних санкција којом се регулишу права затвореница-трудница односи се на сам смештај оваквих осуђеница и предвиђа да се оне смештају одвојено од осталих осуђених жена.¹¹⁷ То је испоштовано у КПЗ за жене, па су ове осуђенице смештене у посебној згради, тачније на спрату зграде у којој се налазе амбуланта, стационар и просторија за породичне посете. У овом делу смештаја налазе се собе за труднице, заједнички боравак, кухиња, као и собе за неговатељицу, бебе и мајке са децом. Труднице се у овај блок смештају од првог дана када им се констатује трудноћа, а ако су у моменту пријема у другом стању, такође се одмах смештају у овај блок. У собама су редовни, болнички кревети и касете за смештај личних ствари, а собе су од ходника одвојене стаклом и у њима има доста природног светла. Део за мајке са децом чине две собе одељене стаклом: у једну се смештају мајке, а у другу бебе. У неговању беба, мајкама помаже неговатељица, која је заправо осуђеница и то је облик њеног радног ангажовања.¹¹⁸

¹¹⁶ Милутиновић М., *Пенологија*, Београд, 1981, Савремена администрација, стр. 186.

¹¹⁷ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 78⁽²⁾.

¹¹⁸ Ћопић С., Шаћири Б., *op.cit.*, стр. 34⁽⁵⁾.

Овако гарантовано право може имати изузетно позитивно дејство сагледано кроз призму пренасељености и недовољне класификације затвореница. Реални капацитет затворске установе за жене у РС у Пожаревцу је 170-180 лица, док се број осуђеница креће од 200 до 240. Ови подаци говоре о томе да се женски затвор суочава са проблемом пренасељености, што ствара низ других потешкоћа, поготово за осетљиву групу затвореница као што су труднице. Осим тога, постојање само једне овакве установе за целу територију државе говори о чињеницама да на истом месту могу бити заједно смештене на пример осуђенице који су примарни саобраћајни делинквенти и осуђенице вишеструки повратници из области организованог криминалитета. Баш због наведених реалних проблема који постоје оваква законска одредба која обезбеђује одвојен смештај трудница од осталих осуђеница представља добар пут ка остварењу права трудница у затворској установи.

Неспорно је да затворску средину карактеришу специфични услови живота. Међутим, неопходно је ангажовање државе и друштва у циљу пружања адекватне пренаталне здравствене заштите бременитим женама лишеним слободе. Управо због тога наредне одредбе ЗИКС које гарантују посебна права за труднице – затворенице односе се на здравствену заштиту и исхрану ових лица. Ова права су јако битна, јер се жене у трудноћи налазе успецифичном психолошком и биолошком стању. Закон прописује да затвор за жене мора располагати посебном опремом за негу трудница¹¹⁹, да се на предлог лекара трудница упућује на порођај у породилиште¹²⁰, као и да трудница и породиља имају право на исхрану који им одреди лекар.¹²¹

Посебна пажња се поклања и очувању репродуктивног здравља жена и бризи о трудницама и породиљама. Најпре, то би значило да треба уложити максимум напора како би се задовољиле специфичне прехранбене потребе затворених трудница, којима треба осигурати режим исхране богат беланчевинама, са много свежег воћа и поврћа. Такође, треба водити рачуна да се труднице уредно воде на контроле, када је потребно и ван завода. Уколико је хитно потребан преглед, воде се у болницу у Пожаревцу. По себи се разуме да бебе не би требало да буду рођене у затвору, те да је неопходно да се трудне затворенице у одговарајућем моменту преместе у болнице изван затворског круга. Стога,

¹¹⁹ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 24 ⁽²⁾ .

¹²⁰ *Ibid*, чл. 113.

¹²¹ *Ibid*, чл. 82.

када затворенице уђу у девети месец трудноће, одмах се пише упут за болницу, у коју се обично смештају нешто раније. Запослени у здравственој служби воде рачуна и о контроли рађања.

Овако гарантована права законом дају привид да су потребе затвореница – трудница сагледане, уочене и да их Закон заиста обезбеђује. Међутим, ако се узме у обзир чињеница да осуђенице у Републици Србији издржавају казну у установи која датира с краја 19. века, из 1884. године, и која је последњи пут значајније реконструисана пре 50 година, тешко је замислити да таква установа располаже посебном опремом за негу трудница или може пружити довољно адекватну посебну исхрану коју лекар прописује. Уз то, чињеница је да држава више новчаних средстава издваја за бројније мушке затворе и да једини женски затвор у Републици Србији располаже оскудним новчаним средствима, која је засигурно тешко расподелити између бројних потреба.

1.1. Институт одлагања извршења казне затвора

Осим одредби ЗИКС којима се гарантују посебна права затвореницама – трудницама, Закон прописује и предвиђа један посебан институт у служби заштите осуђеница будућих мајки. ЗИКС као основ за одлагање казне затвора предвиђа да ако је осуђена жена навршила шести месец трудноће или има дете млађе од једне године, казна се може одложити најдуже до навршене треће године живота детета. Поступак о коме се одлучује о постојању овог основа, који је истоветан као и одлучивање по осталим разлозима за одлагање казне затвора, детаљно је регулисан законом.¹²²

Сходно одредбама из Закона о извршењу кривичних санкција, уколико је налог да се јави на издржавање казне затвора примила бременита жена, иста има могућност да се молбом за одлагање извршења казне затвора обрати председнику надлежног основног суда, и то у року од 3 дана од дана пријема налога. Уз молбу, осуђена жена мора да приложи одговарајућу лекарску документацију којом доказује да је навршила шести месец трудноће. Како ЗИКС не прописује конкретно од чега ће зависити да ли ће се осуђеној трудници одложити извршење казне затвора, може се закључити да ће судија у сваком конкретном случају ценити да ли је потребно одлагање извршења казне затвора, при томе

¹²² Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 59-68⁽²⁾.

се руководећи одређеним субјективним и објективним критеријумима. Када говоримо о објективним критеријумима, врста кривичног дела и висина изречене казне су свакако најважнији, те би као такви требало да утичу на доношење одлуке. С друге стране, личност осуђене бремените жене јесте критеријум који се мора узети у обзир, као најважнији субјективни показатељ, при доношењу одлуке о одлагању издржавања казне.¹²³

О поднетој молби, суд може одлучити у корист осуђенице или обратно. Уколико суд одлучи позитивно о поднетој молби, извршење затворске казне ће се одложити док дете не наврши трећу годину живота. Пак, уколико донета одлука буде неповољна по осуђеницу, дакле уколико јој се извршење казне затвора не одложи, она ће се упутити у установу за издржавање казне затвора.

Може се рећи да оваква законска одредба представља и указује на добру идеју законодавца, који је желео да овим институтом додатно заштити права осуђеница – трудница. Међутим, овако постављена законска одредба, у исти мах можда представља недовољно разрађену и прецизирану идеју заштите трудница у затвору помоћу овог института, јер недостају опипљиви критеријуми и начела, који би били идеје водиле за судију који би одлучивао о овом питању. Критеријуми као што су врста кривичног дела, висина досуђене казне, затим чињеница да ли осуђеница трудница већ има дете и којег узраста, да ли има ко да се стара о том детету, као и критеријум личности саме осуђенице свакако и биле добре водиле и пут ка добро утемељеној заштити трудница у затворским установама.

2. Права осуђене жене која има дете

Закон о извршењу кривичних санкција посебно истиче права осуђеница које имају децу. Тако осуђеница која добије дете може задржати своје дете до истека казне, а најдуже до његове навршене друге године живота. После тога, родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време

¹²³ Милић И., *Специфичности одлагања извршења казне затвора и примене мере притвора с обзиром на трудноћу и личност жене*, Нови Сад, 2014, Зборник радова правног факултета у Новом саду, стр. 450.

осуде.¹²⁴ У циљу заштите интереса детета, предвиђено је да податак да је дете рођено у заводу не сме бити наведен у изводу из матичне књиге рођених и другим јавним исправама. Последња одредба у оквиру права осуђене жене која има дете гласи да су порођај осуђене жене, њена нега и смештај и нега детета у заводу бесплатни.¹²⁵

Питање да ли новорођенче треба да остане уз мајку, и уколико је одговор позитиван – колико дуго, јесте изузетно комплексно и осетљиво. Решавању овог проблема треба се приступи са аспекта најбољег интереса детета. Наиме, деци је боље крај својих биолошких мајки у односу на смештај код рођака или хранитеља, док се мајкама осуђеницама на тај начин у значајној мери олакшавају фрустрације са којима се оне суочавају у затвору, а од којих је свакако једна од највећих одвојеност од своје породице, посебно деце. Стога, останак новорођенчета уз мајку без сумње је користан и потребан, али само у условима који су прилагођени боравку беба. Установе које смештају жене треба да буду опремљене посебним одељењем за смештај мајки са децом, специјално прилагођеним за све њихове потребе. Према одредбама ЗИКС-а, просторије у којима бораве осуђенце са децом и труднице морају да по стандардима одговарају установама дечје заштите.¹²⁶ У КПЗ Пожаревац, део за мајке са децом чине две собе одељене стаклом: у једну се смештају мајке, а у другу бебе. У неговању беба, мајкама помаже неговатељица, која је заправо осуђеница и то је облик њеног радног ангажовања. За разлику од соба за труднице и собе за бебе, соба за смештај мајки је прилично мрачна, прозори су мали и постављени високо па не допире довољно природне светлости. У соби за мајке су четири кревета, мали сто и столице. Ту су и даска за пеглање, пегла и једна мала пећ на струју јер је очигледно грејање током зиме у овом простору недовољно. У соби за бебе су четири креветића, сто за повијање беба, шеталице и играчке. У овом блоку постоји кухиња са шпоретом, фрижидером, судопером, у којој се спрема храна за бебе. Овај део смештаја је чист и уредан, иако су плафони као и у другим деловима завода у лошем стању, а има и влаге, посебно у заједничком боравку.¹²⁷

Како се мајка у установи може провести дужи временски период, потребно је одредити колико времена је пожељно да дете буде уз њу, односно у ком моменту је боље

¹²⁴ Закон о извршењу кривичних санкција, чл. 119 ⁽²⁾.

¹²⁵ *Ibid*, чл. 120.

¹²⁶ *Ibid*, чл. 78.

¹²⁷ Ћопић С., Шаћири Б., *op.cit*, стр. 34 ⁽⁵⁾.

становане детета у установи заменити другим обликом контакта са мајком. По мишљењу психолога, за дете је најбоље да буде уз мајку до настанка потребе за социјализацијом, негде до навршења друге године живота, од ког момента је целисходније да се дете развија ван пенитенцијарне установе. Треба рећи и да је у пракси потврђено да одвајање детета са навршеном једном годином тешко доживљавају и мајка и дете.¹²⁸ Осим тога, женама које доје децу ускраћена је могућност дужег дојења исте. Међутим, чак и упркос оваквим сазнањима, не постоји јединствени став у погледу овога, чак се и на територији једне државе константно доносе промене на овом пољу, а све у циљу да се исто реши на најадекватнији начин. Примера ради, наш ранији ЗИСК је предвиђао могућност задржавања детета у заводу до годину дана после порођаја, и тиме је ускратио осуђеницама мајкама дужи заједнички живот са дететом када му је мајчинска брига најпотребнија. Узевши све ово у обзир, треба рећи да је законодавац учинио корак напред пролонгирањем времена које дете може провести са мајком у установи, у односу на раније прописе који се могу окарактерисати као дискриминишући и ограничавајући по интересе како осуђеница, тако и деце.

Свакако, у вези са одвајањем детета од мајке након навршене друге године живота, потребно је осмислити механизме постепености одвајања, у најбољем интересу детета. То би значило да ће се, најпре, предузети све мере неопходне за адекватно збрињавање детета, а потом ће се обезбедити прикладне просторије и омогућити што чешћи контакти између мајке и детета, осим уколико то није у супротности са интересом детета или се пак противи интересу опште безбедности. У оквиру права на посете за жене осуђенице треба предвидети могућност посебне посете деце и могућност већег броја посета деце, уколико су чести контакти и повећан број посета деце у интересу детета и успешног одвијање процеса ресоцијализације осуђеница. У случају предвиђања посебне посете деце и већег броја посета, мора се предвидети и обавеза Центра за социјални рад да процени када је у интересу детета да чешће посећује мајку у затвору. Време, трајање и начин посете и изглед просторија за посету деце треба посебно уредити актом о кућном реду, тако да се обезбеде адекватни услови за пуно остваривање контакта мајка-дете и у заводским условима. У вези са посебном посетом деце осуђеницама треба обезбедити и одговарајућу

¹²⁸ Константиновић Вилић С., Соковић С., Прописи о извршењу кривичних санкција у Србији из угла родне равноправности: потенцијална дискриминација осуђеница, Ниш, стр. 13.

стручну и саветодавну психолошку помоћ и подршку, како би ове посете биле и у функцији третмана осуђенице и у функцији правилног развоја детета.¹²⁹

¹²⁹ *Ibid*, стр. 14.

ЗАКЉУЧАК

Пракса поступања према осуђеницама у условима затворске изолације и ограничења мењала су се упоредо са развојем и напретком друштва. Може се рећи да је она прешла дуг пут и различите фазе, мењајући циљ, начин извршења, облик и садржину, од округлости, нехуманости, мучења и испаштања, до праксе која је хуманија, либералнија и у већој мери окренута очувању вредности везаних за људско биће, његов живот, здравље и телесни интегритет.

Међутим, процес хуманизације друштва, чини се, ипак, не иде у корак са праксом прокламовања највиших људских стандарда односа према човеку, посебно оном који је лишен слободе. Реакција друштва на одступање од друштвено прихватљивих облика понашања, те њихов став према осуђеницама, далеко је од задовољавајућег. Наиме, чини се да је постало апсолутно нормално и очекивано да осуђенице трпи бројне депривације, које настају као последица изолације од друштва и породице, прекида и лишења дотадашњег начина живота, слободе кретања, одлучивања, јер на тај начин „плаћа казну“ на ово што је учинила. Шта више, и у оквирима самих установа за извршење санкција, међу појединим запосленима, влада став да третман осуђеница не доприноси смањењу поврата, те да једино репресија може допринети њиховом „преваспитању“. Овакво мишљење се никако не сме задржати као стандард, напротив, сматрам да је неопходно пробудити свест друштву о томе да се лишењем слободе, грађани лишавају тог права, али не и других права која су им на слободи гарантована. Ово је, уједно, и разлог због кога гаранције људских права лица лишених слободе стално треба да се мењају, како би постигле стандарде који су признати слободним људима.

Могло би се рећи да је овакво гледиште, последица недовољног посвећивања пажње, те сагледавања положаја осуђеница у пенитенцијарним установама – њихових права и обавеза, са законодавног аспекта. Није довољно препознати само да су жене осетљивија категорија лица лишених слободе, потребно је детаљније уредити положај посебних категорија лица лишених слободе, како би се правно препознала њихова права и обезбедио адекватан третман. Међутим, чињеница је да, иако се стопа затварања жена повећава, још увек осуђене жене представљају маргинализовану и дискриминисану групу у оквиру затворског система. Правни систем акценат ставља на откривање нових начина

и мера за кажњавање лица која крше прописе него ли на њихову рехабилитацију и припрему за повратак у живот изван решетака.

Исто важи и за материјалне услове у установама, који треба да буду прилагођени потребама садашњих затвореница, а које се разликују од потреба затвореница из периода када су установе грађене. Извршење затворске казне у грађевинама које карактерише максимално или средње обезбеђење и неразвијени или недовољно развијени инструменти процене ризика који не уважавају родно специфичне факторе ризика рецидивизма, остављају простора да се постави питање колико било какав третмански процес са овом категоријом може бити ефективан. Пошто осуђених жена још увек нема довољно да би се у оквиру једне државе организовало више установа, оне обично бораве у једној институцији, чији степен безбедности мора бити прилагођен свим осуђеницама па је стога за неке од њих сувише висок. Ова чињеница води у закључак да држава издваја знатно више новца за мушке казнено – поправне установе од женских, што за последицу има отежавање извршења казне затвора. Скромна средства уложена у ове установе свакако не иду у прилог заштити жена у њима и докле год се проблем не сагледа и са финансијске стране, може се говорити само о привиду права, права која остају у сенци материјалних, просторних и кадровских проблема, пружена женама као осетљивој категорији, која су угрожена самим њиховим смешатњем у оваква тип установе.

Све ово води закључку да позитивно правни прописи свакако осветљавају пут којим треба ићи ради адекватне заштите затвореница, али пут је дуг и недостаје доста надградње и деоница, које би требало да буду предмет интересовања законодавца. Стога је неопходно предузети активности у циљу уважавања њихових специфичних потреба, те прилагођавања затворског система у што већој мери овој осуђеничкој популацији.

ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

1. Атанацковић Д., *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988;
2. Ђурђић В., *Кривично процесно право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2015;
3. Илијић Љ., Павићевић О., Жене у затвору у Србији: о антагонизму између прокламованог положаја и права и стварног стања, *Зборник радова Правног факултета у Косовској Митровици „Право у функцији развоја друштва“*, Косовска Митровица, 2019, стр. 137-155;
4. Извештај о посети КПЗ за жене у Пожаревцу, Мониторинг Завода за извршење кривичних санкција, Београд, 2013.;
5. Јанковић М., Заштитник грађана, *Образовање националног механизма за превенцију тортуре (НПМ) у Србији*, Београд, 2011;
6. Јовашевић Д., *Споредно кривично законодавство у Републици Србији*, Војно дело, вол. 71, 2019, стр. 90-101;
7. Кнежевић С., Ограничавање личне слободе задржавањем осумљиченог, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2011, стр. 167-182;
8. Константиновић-Вилић С., Костић М., *Пенологија, Центар за публикације правног факултета Ниш*, 2011;
9. Ковачевић М., Права затвореника на контакт са спољним светом, *Право – теорија и пракса*, Београд, 2011, стр. 66-78;
10. Константиновић Вилић С., Соковић С., *Прописи о извршењу кривичних санкција у Србији из угла родне равноправности: потенцијална дискриминација осуђеница*, Ниш;
11. Ковачевић М., Положај жена у систему извршења кривичних санкција према Бангкочким правилима, *Темида*, бр. 4, вол. 15, 2012, стр. 73-88;
12. Кнежић Б., Савић М., *Образовање у затвору: од права до реализације, Андрагошке студије*, број 1, Београд, 2013, стр. 99 -116;
13. Костић М., Илић И., Жене осуђенице - о криминолошком дискурсу и пенолошком третману, *Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу*, бр. 44, 2015, стр. 325-344;

14. Ковачевић М., Интернационални документи и реинтеграција осуђених лица након извршења кривичних санкција, *Зборник радова - Национални научни скуп „Образовање и рехабилитација одраслих особа са сметњама у развоју и проблемима у понашању“*, Београд, 2022, стр. 159-166;
15. Милутиновић М., Пенологија, *Савремена администрација*, Београд, 1981;
16. Марковић Р., Уставно право, *Службени гласник РС*, Београд, 2010;
17. Милић И., Специфичности одлагања извршења казне затвора и примене мере притвора с обзиром на трудноћу и личност жене, *Зборник радова правног факултета у Новом Саду*, Вол. 48, бр. 2, Нови Сад, 2014, стр. 447-457;
18. Пајванчић М., Петрушић Н., Значај институционалних механизма за остваривање родне равноправности, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, број 67, Ниш, 2014, стр. 25-44;
19. Паповић Ј., *Европска затворска правила – сегмент заштите људских права у европском правном простору*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 62, Ниш, 2012, стр. 605-617;
20. *Поддршка примени алтернативних санкција и мера у Србији, извештај и препоруке*, Мрежа одбора за људска права у Србији ЦХРИС, 2018;
21. Соковић С., Међународни стандарди и алтернативне кривичне санкције, *Алтернативне кривичне санкције: (регионална кривична законодавства, искуства у примени и мере унапређења)*, Београд, 2018, стр. 59-71;
22. Таћевић Н., Право на образовање и рад осуђеника - раскорак између потребе и могућности, *Трендови у пословању*, Београд, 2009, стр. 7-14;
23. Ћопић С., Шаћири Б., Жене у затвору у Србији: услови за живот осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, Београд, *Темид*, бр. 4, Вол. 15, 2012, стр. 23-44;
24. Ћопић С., Стевковић Љ., Шаћири Б., Третман и остваривање права осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, Београд, 2012, *Темид*, бр. 4, Вол. 15, стр. 45-71;
25. Шуњка Т., Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода - Измењена у складу са Протоколом бр. 11, Рим, 04. новембра 1950, *Гласник*

адвокатске коморе Војводине – часопис за правну теорију и праксу, Нови Сад, 2001, стр. 319-329;

ИЗВОРИ НА СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

1. Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G, Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 13, No. 2, 2006, str. 685-743;
2. Nuytiens, A.,Christiaens, J., „Female Offenders” Pathways to Prison in Belgium“, Београд, *Темида*, бр. 4, Вол. 15, 2012, str. 7-22;
3. Pringle M., *Оpcioni protokol uz UN Konvenciju protiv torture i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka – Nacionalni mehanizmi za prevenciju*, Podgorica, 2006;
4. Sijerčić-Čolić H., *Krivično procesno pravo - Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje*, четврто изменјено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2017;
5. Tomori M., Materinstvo in zapor, *ŽENSKE IN KRIMINALITETA Značilnosti ženske kriminalitete in družbeno odzivanje nanjo*, Ljubljana, 2018, стр. 175-187;
6. Ковачек-Станић, Г., "Autonomy of the child in contemporary family law", *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2010, стр. 23-40;
7. Закон о извршеванју казенских санкциј, Урадни лист RS, шт. 110/06 – урядно преčišчено беседило, 76/08, 40/09, 9/11 – ZP-1G, 96/12 – ZPIZ-2, 109/12 in 54/15
8. Закон на извршување на санкцији, Сл. весник на Република Македонија, број 02/2006, 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015 и 98/2015
9. Закон о извршаванју казне затвора, прочишчен текст закона, Народне новине, br. 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11,125/11, 56/13, 150/13
10. Mothers and babies in prison - Parliamentary Assembly Recommendation 1469 (2000), <https://rm.coe.int/09000016804e4abe>, приступљено дана 17.09.2023. године;
11. Recommendation Rec (2006)2, of Committee of Minister of the Council of Europe, <https://rm.coe.int/09000016809ee581>, приступљено дана 17.09.2023. године;

12. European Convention on Human Rights, фр. la Convention europeenne des Droits de l'Homme, Coucil od Europe, Rome, 1950,
<https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Evropska-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-osnovnih.pdf> приступљено дана 17.09.2023. године;
13. The European Prison Rules, Council of Europe, Recommendation No. R *87(3), Committee od Ministers of Council of Europe, Strasbourg, 1987,
<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>, приступљено дана 17.09.2023. године;

ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ

1. Закон о извршењу и обезбеђењу кривичних санкција "Сл. гласник РС", бр. 55/2014 и 35/2019
2. Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима, Сл. лист СФРЈ, бр. 7/1971.
3. Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Сл. лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 9/91
4. Закон о ратификацији опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Сл. лист СЦГ - Међународни уговори, бр. 16/2005 и 2/2006
5. Закон о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака: Сл. гласник РС – Међународни уговори, број 7/2011-1
6. Закон о ратификацији Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у конвенцију и први протокол уз њу, Протокола број 6 уз конвенцију за заштиту људских права и основних

- слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, ("Сл. лист СЦГ - Међународни уговори", бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и "Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 12/2010 и 10/2015)
7. Законом о извшењу кривичних санкција, притвора и других мјера "Сл. гласник БиХ", бр. 22/2016
 8. Закон о извршењу казни затвора, новчаних казни и мјера безбједности "Сл. лист Црне Горе", бр. 036/15 од 10.07.2015
 9. Законик о кривичном поступку ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука УС и 62/2021 - одлука УС)
 10. Кривични законик ("Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)
 11. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака,
<https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>, приступљено дана 17.09.2023. године;
 12. Међународни пакт о економским и социјалним правима:
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>, приступљено дана 17.09.2023. године;
 13. Међународни пакт о грађанским и политичким правима; :
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, приступљено дана 17.09.2023. године;

14. Опциони протокол уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-against-torture-and-other-cruel>, приступљено дана 17.09.2023. године;
15. Породични закон ("Сл. гласник РС", бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015)
16. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, "Сл. гласник РС", бр. 110/2014
17. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица "Сл. гласник РС", бр. 66/2015
18. Повеља Уједињених нација, https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf, приступљено дана 17.09.2023. године;
19. Правила ОУН о поступању са затвореницама и извршењу некустодијалних мера према женама извршитељкама - Бангочка правила, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-treatment-women-prisoners-and-non-custodial>, приступљено дана 17.09.2023. године;
20. Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf, приступљено дана 17.09.2023. године;
21. Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне интитуционалном третману (Токијска правила) <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf>, приступљено дана 17.09.2023. године;
22. Устав Републике Србије, Сл. гласник РС» бр. 98/2006, 16/2022
23. Уредба о оснивању завода за извршење кривичних санкција у Републици Србији, "Сл. гласник РС", бр. 20/2006, 89/2009, 32/2010, 53/2011 и 11/2017;
24. Универзална декларација о људским правима, <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>, приступљено дана 17.09.2023. године;

ПОЛОЖАЈ ОСУЂЕНИЦА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА САЖЕТАК:

Овај рад тежи да, на што потпунији начин, прикаже положај осуђеница у пенитенцијарним установама, те да, уз сагледавање практичних проблема и недостатака у уживању зајемчених права жена лишених слободе, се осврне на потенцијалне начине за побољшање статистике у овој области.

Рад се бави, најпре, теоријском анализом права жена лишених слободе, кроз систематски приказ како међународних, тако и националних правних оквира, који сагледавају положај и третман жена лишених слободе у тежњи постављања адекватнијих и побољшаних стандарда у оквиру ове области.

На крају, положај осуђених жена сагледан је кроз призму њихових права и услова под којима издржавају казну затвора. Истражени су облици заштите права лица лишених слободе, њихова доступност затвореницима и ефикасност коју имају. Такође, у оквиру предметног мастер рада, истакла би се улога и значај институционалних и ванинституционалних механизма за заштиту права лица лишених слободе, као и специфичности притворског и затворског режима у вези са уживањем основних људских права, уз осврт на специфичности појединих осетљивих група жена лишених слободе, попут затвореница - трудница и осуђених жена које имају дете.

Кључне речи: осуђенице, посебне категорије осуђеница, права осуђеница

**THE POSITION OD FEMALE CONVICTS IN PENITENTIARY INSTITUTIONS
SUMMARY:**

This paper aims to present the position of female convicts in penitentiary institutions as completely as possible, and to look at potential ways to improve statistics in this area, while looking at practical problems and shortcomings in the enjoyment of the guaranteed rights of women deprived of their liberty.

The paper deals, first of all, with a theoretical analysis of the rights of women deprived of their liberty, through a systematic presentation of both international and national legal frameworks, which consider the position and treatment of women deprived of their liberty in an effort to set more adequate and improved standards within this area.

In the end, the position of convicted women is viewed through the prism of their rights and the conditions under which they serve their prison sentence. Forms of protection of the rights of persons deprived of their liberty, their availability to prisoners and their effectiveness were investigated. Also, within the subject master's thesis, the role and importance of institutional and non-institutional mechanisms for the protection of the rights of persons deprived of their liberty, as well as the specifics of the custody and prison regime in relation to the enjoyment of basic human rights is highlighted, with reference to the specifics of certain sensitive groups of women deprived of their liberty, such as pregnant women and convicted women who have a child.

Key words: convicts, special categories of convicts, rights of convicts

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Дијана Павловић рођена је 29.06.1998. године у Алексинцу. Завршила је Алексиначку гимназију, друштвено-језички смер, 2017. године као носилац Вукове дипломе. Основне студије на Правном факултету у Нишу уписала је школске 2017/2018. године, на коме је дипломирала 16.11.2021. године са просечном оценом 9,6. Школске 2022/2023. године уписала је мастер студије на Правном факултету у Нишу, општи смер, ужа кривичноправна научна област.

Признање Правног факултета у Нишу за најбољег студента на првој години основних академских студија права добила је 2019. године. Као један од најбољих студената, добила је и награде града Алексинца за успех остварен током основних студија.

Од 2021. године стипендиста је Фонда за младе таленте Републике Србије – „Доситеја“, Министарства омладине и спорта за основне академске и мастер академске студије.

Фебруара 2022. године кандидаткиња се уписала у именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Ниш и тренутно обавља приправнички стаж за полагање правосудног испита у адвокатској канцеларији Адриане Ристић у Нишу. Говори енглески језик и служи се француским језиком.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: Дијана Павловић

Наслов мастер рада: „Положај осуђеница у пенитенцијарним установама“

Ментор: проф. др Миомира Костић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом „Положај осуђеница у пенитенцијарним установама“

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Дијана Павловић

У Нишу, _____

Потпис аутора
